

Фрагменти црквеног градитељства у бедемима средњовековног Новог Брда

Игор Бјелић*

Археолошки институт Београд, Србија

UDC 711.459.6(497.11 Novo Brdo)“653”
736.2:726.591](497.11)“653”

DOI <https://doi.org/10.2298/ZOG2246155B>

Оригиналан научни рад

Успомену Марка Поповића

У раду се по први пут разматра изглед и порекло фрагмената архитектонске пластике узиданих у бедеме тврђаве Новог Брда. Размотрени су делови пластике са широким рељефом или корелефним илејма, као и делови декоративно-конструктивне композиције фасада. Резултати истраживања указују на то да је овај клесани украс припадао два унишених цркава, данас непознатим. Сви наведени уломци указују на начин зидања, украшавања и ликовног рашчлањавања композиције њихових фасада који одговара архитектоници најрепрезентативнијих цркава Моравске Србије.

Кључне речи: архитектонска пластика, илејма, корелефни украс, илејма, Моравска Србија, Ново Брдо

Dedicated to the memory of Marko Popović

This paper offers the first overview of the appearance and origin of architectural decorations built into the ramparts of the fort at Novo Brdo. It considers parts of decorations that have a wide repertoire of tracery motifs in shallow relief, as well as parts of the decorative-constructive composition of the façades. The research results suggest that these carved decorations belonged to two destroyed churches, unknown today. All the mentioned fragments indicate the manner of construction, decoration and artistic partition of the composition of the façades, which corresponds to the architecture of the most representative churches of Moravian Serbia.

Keywords: architectural decorations, shallow relief decorations, tracery motif, Moravian Serbia, Novo Brdo

Приликом проучавања камене пластике са рељефним плетерним украсом на сакралним објектима Моравске Србије најчешће се има у виду њена централна област. Средњовековни град Ново Брдо је до сада најјужнија уочена тачка територије средњовековне Србије на којој је присутна наведена камена пластика. Њено присуство је већ утврђено на новобрдским црквама попут градске катедрале и Јовче, чији су фрагменти детаљно анализирани.¹ Међутим, контекст налаза бројних фрагмената архитектонске пластике, уочених приликом истраживања бедема тврђаве, представља нерешено питање. Посебно је

значајно сагледавање оригиналне архитектонске замисли целине којој су припадали овде размотрени делови пластике јер ниједан од њих није затечен *in situ*, већ је у састав бедема новобрдске тврђаве узидан накнадно.

На почетку морамо указати на то како су фрагменти архитектонске пластике доспели на садашње место. Услед бурних историјских околности којима је град био изложен у XV веку, његови бедеми и цркве су пострадали у великој мери.² Након турске опсаде 1455. године архитектонска пластика новобрдских цркава је у виду сполија секундарно искоришћена приликом претварања цркава у џамије или приликом обнове новобрдског утврђења.³ Када је реч о деловима пластике са тврђаве, они су у највећој мери фрагментарно очувани, док њихово коришћење током интервенција на утврђењу није подразумевало неки ред, тако да су фрагменти расути дуж пружања трака бедема. Највећи број фрагмената пластике узидан је у ојачања јужне куле Доњег града и северне куле Замка (куле бр. 6 Горњег града). Будући да су делови архитектонске пластике очувани фрагментарно, а њихови рељефи оштећени, отежано је непосредно сагледавање оригиналних облика архитектонских украса којима су припадали.

Напред изложене околности указале су на нужност документовања, систематизације и спровођења анализе архитектонске пластике Новог Брда. Сагледавањем бројних фрагмената пластике утврђено је да до сада нису биле искоришћене бројне могућности које они пружају по питању реконструкције одређених делова архитектуре којој су припадали. Поступак архитектонске анализе био је зато нарочито значајан јер је подразумевао примену геометријских правила приликом покушаја реконструкције мотива, првобитних отвора и архиволти на фасадама грађевине. Наведене реконструкције нуде индикације за анализу припадности фрагмената, а одатле и студијску анализу архитектуре и оквирног датовања могућих црквених грађевина чији су наведени делови искоришћени за обнову новобрдског утврђења.

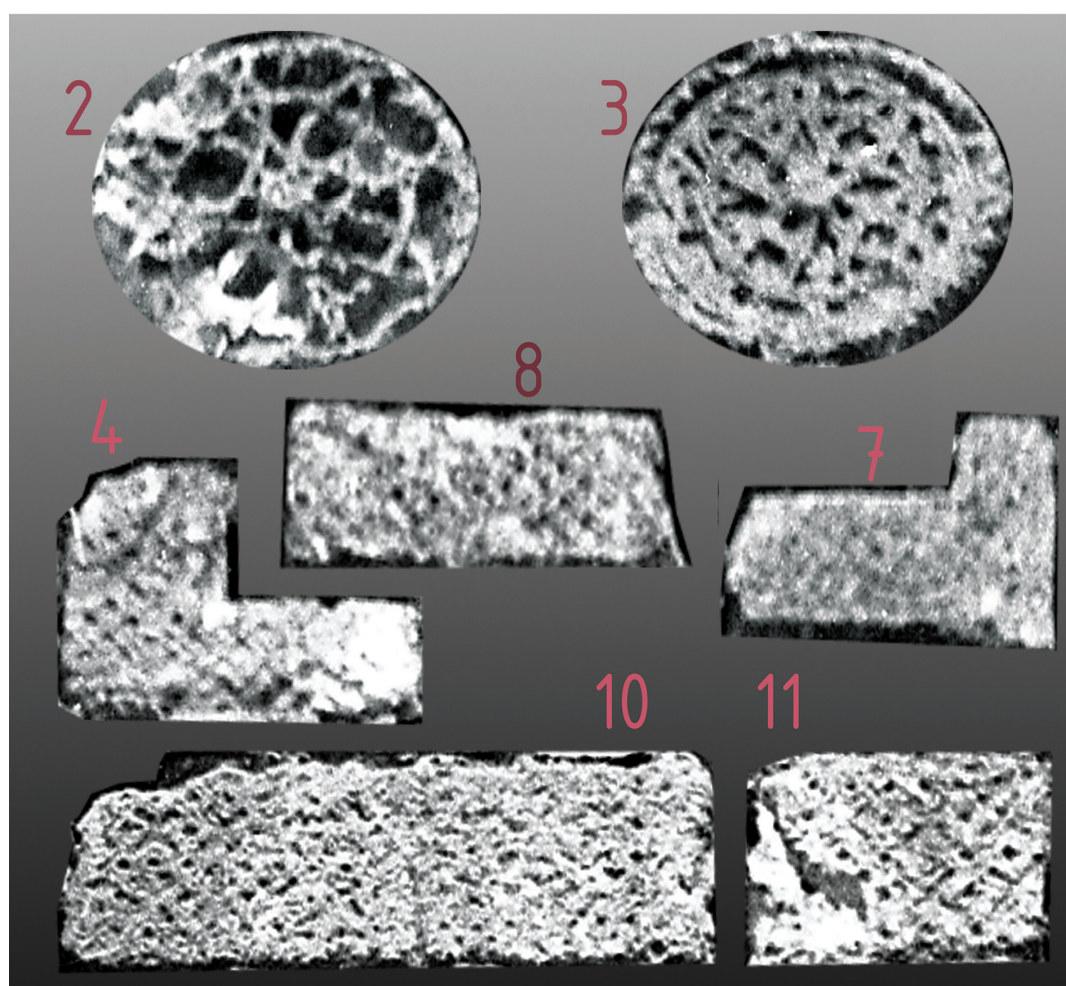
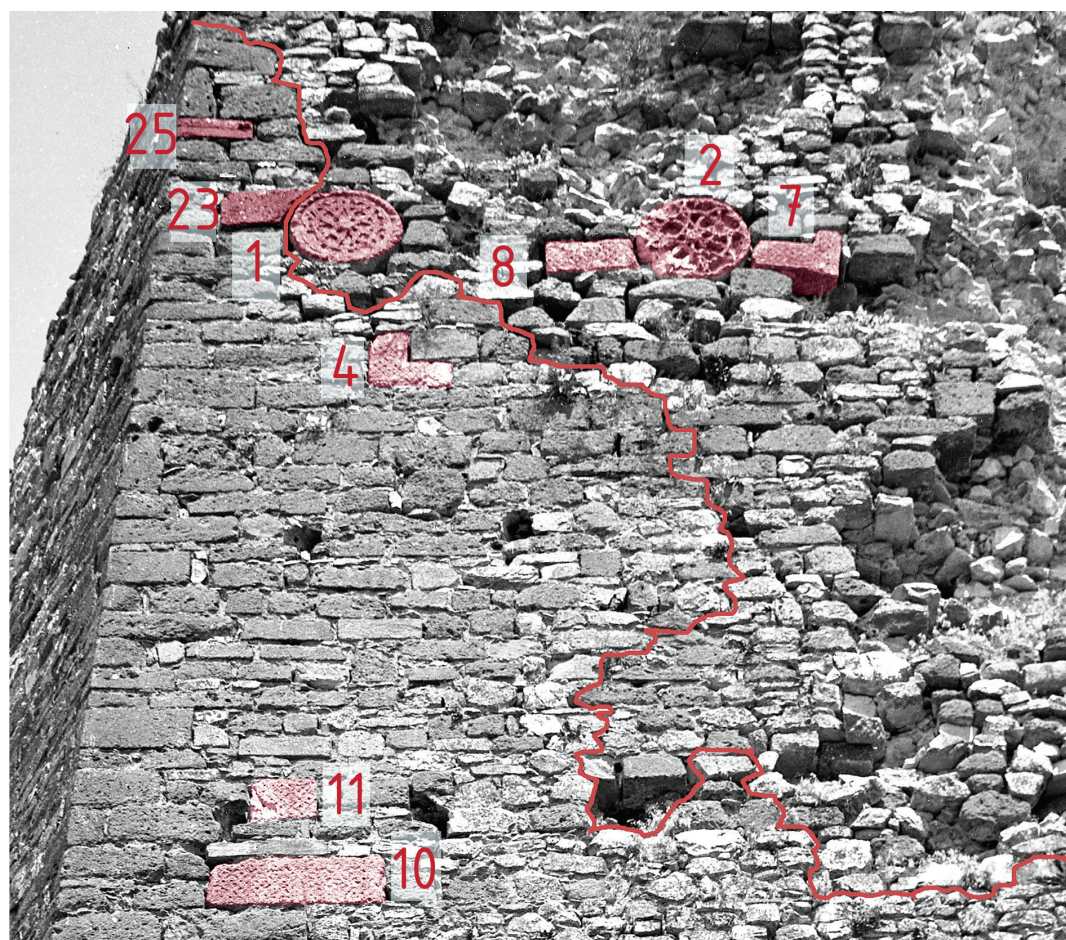
* igor_bjelic@yahoo.com

¹ М. Поповић, И. Бјелић, *Црква Светиої Николе. Капелла града Новог Брда*, Београд 2018, 77–87.

² М. Динић, *Ново Брдо. Крајњак историјски илејма*, Старинар 5–6 (1956) 247–249; В. Јовановић, *Ново Брдо средњовековни град*, in: Јовановић В. et al., *Ново Брдо*, Београд 2004, 60.

³ Поповић, Бјелић, *Црква Светиої Николе*, 27–29, 55–59.

Сл. 1. Горе: Јужна фасада јужне куле Доњеј града на новобрдској шврђави (бојом су означене сполије узидане у њеном горњем делу); доле: издвојене и делимично изоштрене сполије са фотографије фасаде (фото-документација Археолошког института у Београду из 1952)

Fig. 1. Up: Southern façade of the southern tower of the Lower Town at the fort of Novo Brdo (spolia built into its upper part are marked in colour); down: separated and partially sharpened spolia from the photo of the façade (photo-documentation of the Institute of Archaeology in Belgrade, 1952)

Одлике плиткорелефне пластике са плетерним украсом и остали елементи архитектуре уочени на бедемима утврђења пружају могућност и за друга тумачења. На основу њихове анализе могу се извести претпоставке о времену грађења, сталезу из кога је патрон могао доћи, времену уништења и начину на који су претпостављене цркве могле страдати. Њихов положај и посвета остају нам непознати.

Историјат истраживања

Уломци са плиткорелефним украсом на спољним лицима јужне куле Доњег града били су познати и ранијим истраживачима. Први пут су забележени на јужној кули Доњег града тврђаве 1939. године од стране Ђурђа Бошковића.⁴ Он је описао и цртежима документовао изгледе најочуванијих делова декоративне пластике – розета чија је појава на врху куле привлачила посебну пажњу посматрача.⁵ Све до сада, цртежи розета били су једина техничка документација везана за фрагменте са јужне куле. Од три розете које су се налазиле на спољним лицима куле, Бошковић је документовао две и претпоставио да нису биле намењене месту на коме су се налазиле, већ да су као спотије узидане након опсаде Новог Брда из 1441. године. Трећа розета је фотографски документована тек 1952. године.⁶ Након тога, на исте елементе указују Иван Здравковић и Драгољуб Јовановић.⁷ Тада је по први пут споменуто постојање и других уломака украшених плиткорелефним плетерним украсом. Међутим, од тада па све до скоријег времена овим фрагментима се готово нико није бавио. Изузетак је Владислав Ристић који је упозорио на постојање појединих фрагмената о којима ће у даљем тексту бити више речи.⁸ Због свега тога, фрагменти архитектонске пластике уграђени у зидове тврђаве Новог Брда остали су недовољно проучени.

Истраживања новобрдске тврђаве у току 2015–2016. године омогућила су нови увид у стање фасада новобрдских бедема и кула, па су откривени и други фрагменти који су као спотије такође били уграђени у позније обнове бедема, а који су до тада били сасвим непознати.⁹ Међу новооткривеним фрагментима посебно би требало указати и на оне уломке који су највећим делом уграђени унутар зиданог спољног ојачања северне куле Замка (куле 6).

⁴ Ђ. Бошковић, *Ново Брдо*, Годишњак Музеја Јужне Србије 1 (1939) сл. 3.

⁵ *Ibid.*, сл. 3; Ђ. Бошковић *Археолошка истраживања Новог Брда*, in: *Велика археолошка налазишта у Србији*, ed. Д. Срејовић, Београд 1974, 99–114.

⁶ Фото-документација Народног музеја и Археолошког Института у Београду.

⁷ И. Здравковић, Д. Јовановић, *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, Старинар 5–6 (1956) 256.

⁸ В. Ристић, *Моравска архиепископска*, Крушевац 1996, 122, 114–115.

⁹ Програм истраживања, конзервације и делимичне обнове фортификација на делу цитаделе (Горњег града) и северног бедема Доњег града изведен је у организацији Унеска и средствима које је обезбедила Европска унија. В. Поповић, Бјелић, *Црква Светиој Николе*, 21, п. 29; М. Поповић, Г. Симић, *Утврђења средњовековног града Новог Брда*, Београд 2020, 35, п. 47.

Општи стање остатака на терену и обрада документације са истраживања

Резултати истраживања 2015–2016. године потврдили су да је изванредан број фасадних украса уништених новобрдских цркава и даље расут дуж бедема из времена обнова утврђења. Проучавање уломака пластике отежавало је све угроженије стање зидова у које су некада били уграђени, али и тешка оштећеност делова саме пластике.¹⁰ Добар део горњих делова на западној и јужној фасади куле у међувремену се обрушио, тако да је неповратно нестало део уломака архитектонске пластике са мотивима преплета.¹¹ Код јужне куле Доњег града конзервиран је једино оштећени доњи део њеног спољног изгледа. Због небриге и изостанка конзерваторских захвата на већем делу зидова куле овај објект је дочекао данашње време са знатним оштећењима. Између осталих, страдале су и све три розете, чиме је изглед саме куле неповратно измењен. Преостали фрагменти пластике са плиткорелефним украсом такође су у међувремену страдали под утицајем атмосферилја, тако да су мотиви на лицима порозних пешчара већим делом спрани. Због напред наведених обрушавања, спирања мотива, као и присуства неприступачних елемената пластике, целовит увид у некадашњи опус новобрдске пластике више није могућ.

Да би се дошло до што потпунијег сагледавања архитектонске пластике, очигледно се морало приступити детаљној обради раније познатих фрагмената, који су потом били допуњени новооткривеним фрагментима. Документација и публиковани резултати са претходних истраживања (сл. 1) примарни су извор података о клесаном украсу, облику и димензијама уграђених уломака. Међутим, будући да су од целокупног опуса биле публиковане и технички документоване само розете на јужној фасади јужне куле Доњег града, наша сазнања су у највећој мери била ограничена на анализу скромне фото-документације. Она највећим делом потиче са истраживања тврђаве педесетих година прошлог века и данас се чува у Археолошком Институту у Београду и делом у Народном музеју. Анализом фото-документације утврђено је да поједине фотографије нису биле тако оштре да би се јасно могли уочити мотиви на појединим уништеним и несталим спотијама (сл. 1 и сл. 2). До изгледа извесног броја фрагмената морало се зато доћи применом адекватних софтвера за обраду фотографије, док се за друге емпиријским путем (из више узастопних покушаја) морало доћи до изгледа одговарајућих мотива који су на њиховом лицу били уклесани (сл. 3.1–12).

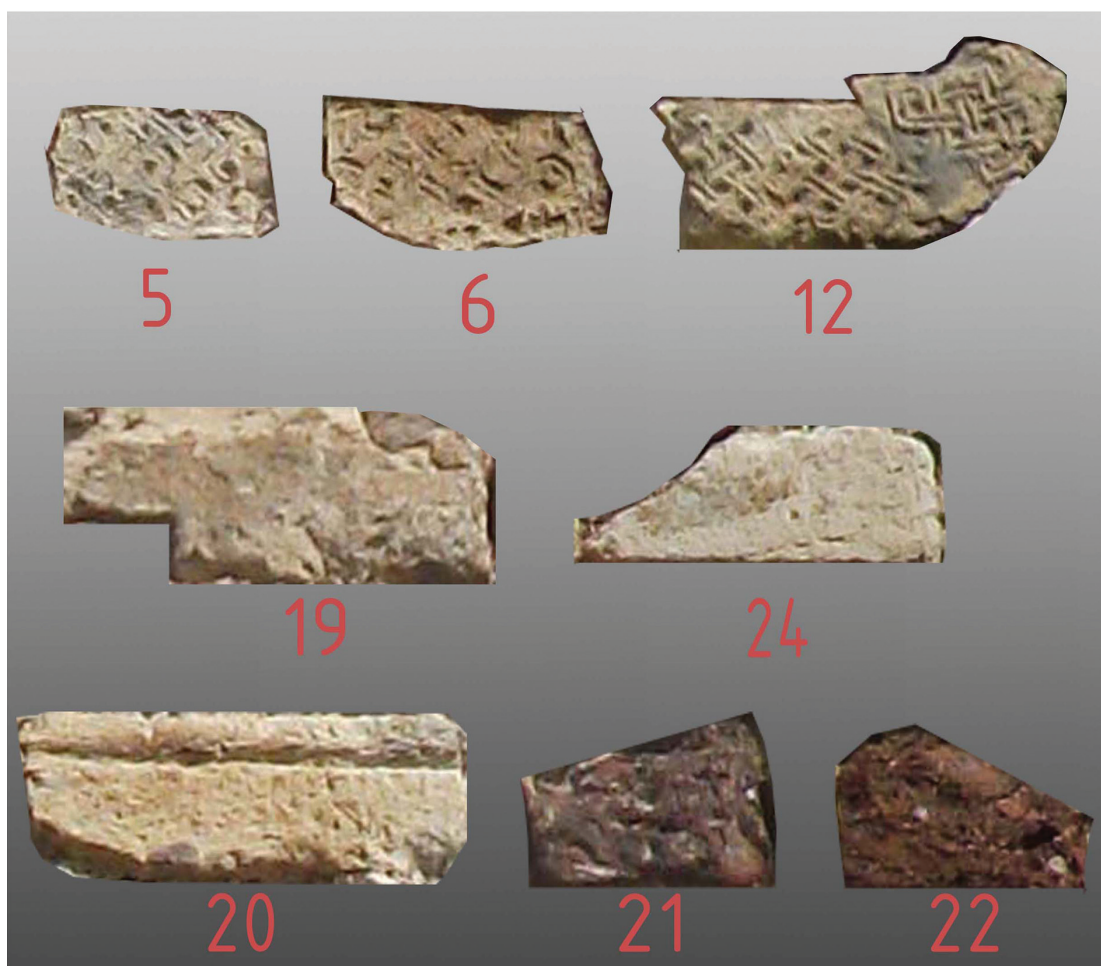
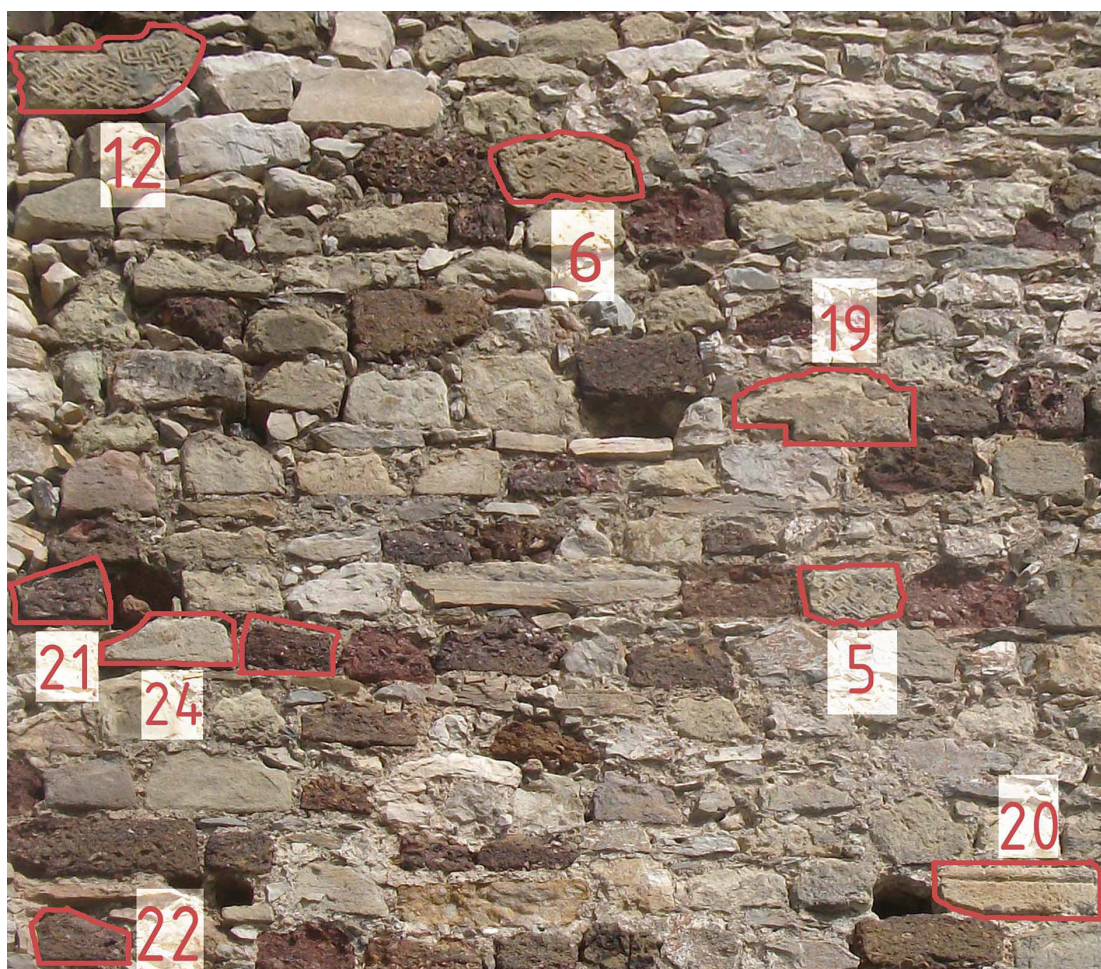
Наведеним запажањима из старе документације придружују се и новооткривени уломци уочени на фасадама јужне куле током 2015. и 2016. године (сл. 2).¹²

¹⁰ Елементи декорације били су изведени у жућкастом пешчару, подесном за клесарску обраду. С обзиром на специфични географски положај града Новог Брда (1.100 m надморске висине) климатски услови су узрок многих оштећења самих фрагмената.

¹¹ Горњи делови јужне фасаде јужне куле обрушени су до бордо линије означене на сл. 1а.

¹² Приликом радова конзервације и делимичне рестаурације утврђења Новог Брда током 2015–2016. године учествовао

Сл. 2. Горе: Западна фасада јужне куле Доњеј града на новобрдској тврђави (уцраћене сполије су уоквирене бојом); доле: издвојене сполије са фотографије фасаде (фотографија аутора из 2016)
 Fig. 2. Up: Western façade of the southern tower of the Lower Town at the fort on Novo Brdo (the built-in spolia are marked in colour); down: separated spolia from the photo of the façade (photo by the author, 2016)

Они су систематизовани у две групе. Фрагменти пластике са плиткорелефним преплетом узидани у спољна лица јужне куле означени су на сл. 3 бројевима од 1 до 12, док су конструктивно-декоративни делови (колонете тамбура, угаоне колонете, кордон-венци, сводари, поткровни венци) означени на сл. 4, бројевима од 19 до 25. Фрагменти са спољног ојачања северне куле Замка (Горњег града) могу се такође систематизовати на уломке који су били украшени плиткорелефним украсом и оне чија је функција била конструктивно-декоративна. Првој групи ових фрагмената припадају они означени бројевима од 15 до 18 на сл. 3, док другој припадају они означени бројевима од 26 до 32 на сл. 4. У даљем излагању детаљно ће бити описан сваки од наведених фрагмената.

Наведеним фрагментима придружујемо два чији је изглед забележен у последњој декади прошлог века. Први уломак (сл. 3, фрагмент бр. 13) забележен је на једној приватној фотографији деведесетих година прошлог века на плочнику у цркви Јовча. Међутим, он није био регистрован међу фрагментима моравских преплета који су документовани приликом истраживања ове цркве.¹³ Из овог разлога није јасно да ли је уломак донет накнадно и остављен на плочнику цркве након истраживања. Његова сродност са фрагментима бр. 10 и 11 на сл. 3 очигледна је. Други уломак (сл. 3, фрагмент 14) забележио је Владислав Ристић. Према његовим речима, уломак се чувао у ходнику зграде некадашњег покрајинског Завода за заштиту споменика у Приштини, а претходно је донет са Новог Брда. Ристић указује и на комад архитектонске пластике са антропоморфном представом женског лица са зачешљаном косом, раздељком по средини и круном у врху главе. Нажалост, није објављен цртеж или фотографија споменутог фрагмента, тако да се о њему ништа више не може рећи.¹⁴

Опис фрагмената или корелефне илустрације и заштитних мотива

Розете које су уграђене као спотије на западној и јужној фасади јужне куле свакако су некад представљале најрепрезентативније и најбоље очуване делове архитектонске пластике. Прва од забележених розета налазила се на западној фасади јужне куле, док су се друга и трећа налазиле на њеној јужној фасади. Све три розете одликовале су се плиткорезаним украсом на позађу, тако да ниједна од њих није била у потпуности перфорирана. Прва међу забележеним розетама је пала на тло 2007. године и од тада се чува у Приштини.¹⁵ Руб розета био је посебно наглашен, а

сам као члан тима на документовању затечених остатака. На основу увида у техничку документацију са истраживања произашао је и овај рад.

¹³ Здравковић, Јовановић, *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, 260–261.

¹⁴ Остаје непознато да ли се радило о фрагменту конзоле попут оних које се могу видети на фасадама обе припрате главне цркве манастира Хиландара.

¹⁵ Розета се данас чува у дворишту Завода за Заштиту споменика у Приштини. Фотографија јединог преосталог дела те розете објављена је у: M. Berisha et al., *A survey of the medieval town of Novoberda*, in: *Novoherda survey 2008*, ed. B. Svirca, Priština

код прве и треће розете био је додатно украшен мотивом тордираног ужета (сл. 3, фрагмент 1 и фрагмент 3). У центру сваке розете је округли цвет. Код прве розете он је изведен са мноштвом латица, а око њега је ромб чији се врхови благо извијају упоље (сл. 3, фрагмент 1).

Појас између цвета и руба розета био је испуњен преплетом. На основу фотографије, рекло би се да је позађе друге розете било дубље клесано, што није био случај са остале две розете (сл. 3, фрагмент 2). Код треће розете ширина траке од које је формиран преплет је нешто већа него што је то случај код претходне две розете (сл. 3, фрагмент 3). У појасу између средишњег цвета и њеног руба, заједнички мотив преплета свих розета су четири дијагонална поља у облику латица оштрих врхова. Осим тога, код сваке розете је на посебан начин решаван остали део преплета. Код прве је између сваког поља формиран по један елемент састављен од укрштене хоризонталне и вертикалне осмице (сл. 3, фрагмент 1). Од њих полазе канелиране траке које се извијају и међусобно укрштају у средишту поља у облику латица. Код друге розете, траке које оивичавају ова поља продужавају се и ван врхова латица и формирају заобљене форме уз периферни део розете (сл. 3, фрагмент 2). Скоро по средини појаса између средишта и руба розете провучена је кружница. Она се може приметити и код треће розете док су скоро по средини преплета формиране и додатне четвртине кружнице (сл. 3, фрагмент 3). Оне су окренуте наспрамно и међусобно се додирују тако да формирају крстасту форму. У врху спојева ових четвртина формирана су мања кружна поља ван кружнице, од којих полазе продужеци који се спајају са продужецима из врха поља у облику латица. По средини ових последњих спојева постоји по један заобљени листић.

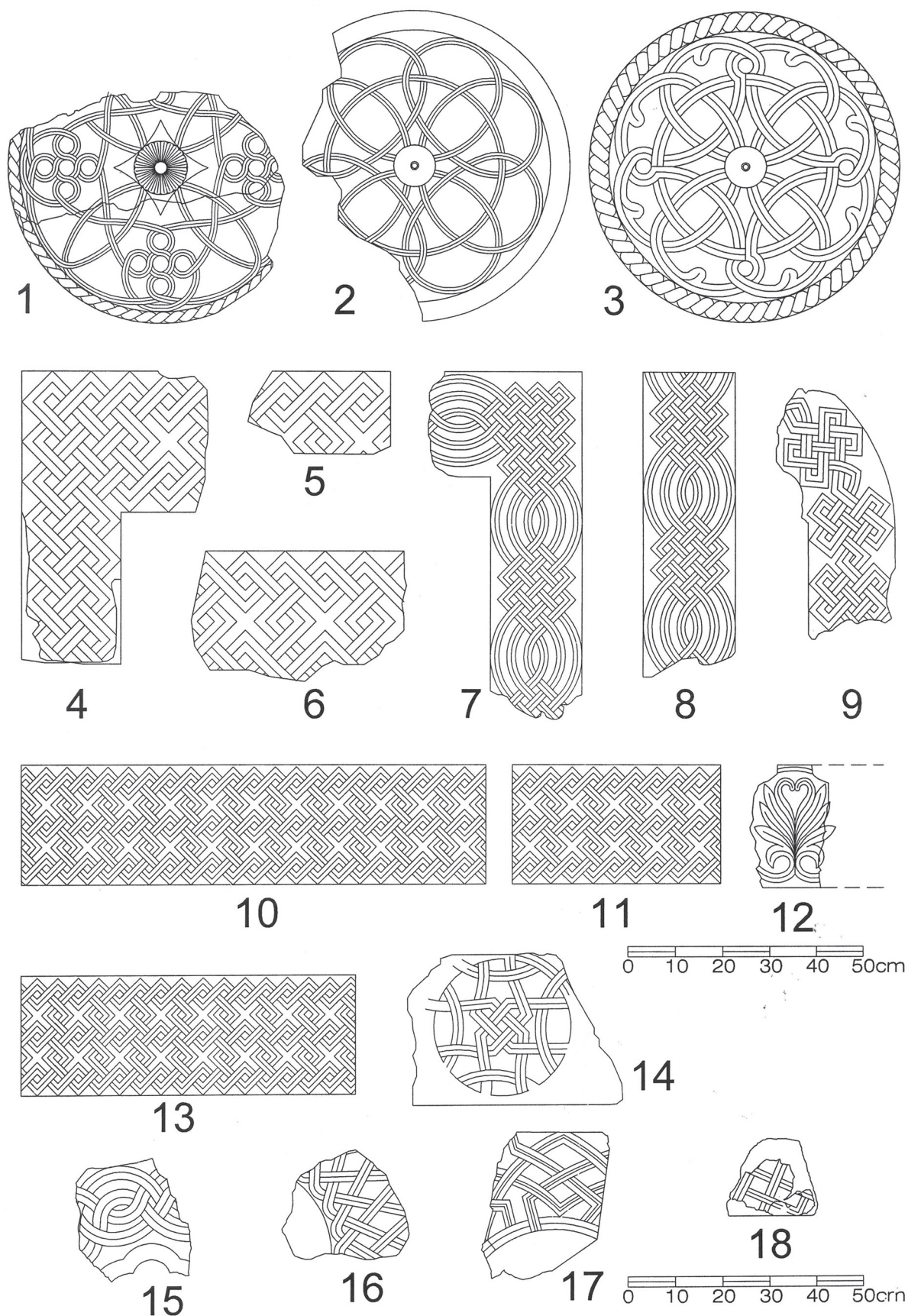
Други делови архитектонске пластике на којима је постојао плиткорелефни украс били су узидани у близини розета. Фрагменти на јужној фасади издвајају се по свом облику у форми ћириличног слова „Г“ (латиничког „L“). На првом тесанику (сл. 3, фрагмент 4), на једном његовом краку, налазе се цикцак траке по ивицама орнаменталне траке које су испреплетане са низом ромбова дуж његове средине.¹⁶ На другом краку, овај орнамент се прилагођава мотиву густог ткања састављеног искључиво од преплетених цикцак трака. Овај орнамент регистрован је и на појединим уломцима на западној фасади јужне куле (сл. 3, фрагменти 5 и 6). Други тесаник, такође у истом облику, састоји се од алтернатије троструких овалних поља са пољима у којима су вишеструким преплетом формирана мања ромбоидна поља (сл. 3, фрагмент 7).¹⁷

2008, fig. 23. На основу те фотографије израђен је цртеж на сл. 3.1 у овом раду.

¹⁶ Тај уломак на старим фотографијама налази се за два реда ниже од десног краја треће розете, док она није пала. Данас је један од ретких очуваних фрагмената у врху лица јужне фасаде.

¹⁷ Тесаник је био уграђен као спотија са десне стране друге розете на јужној фасади куле, док је са њене леве стране био узидан уломак греде са истим мотивом (сл. 3, фрагмент 8).

Сл. 3. Фрагменти илийкорелефне илацике урађени у зидине новобрдске тврђаве
 Fig. 3. Fragments of shallow relief decorations built into the ramparts of the fort of Novo Brdo

На једном уломку који се налази на западној фасади (сл. 3, фрагмент 9) такође је регистровано украшавање плиткорелефним преплетним украсом. На једном његовом крају примећује се почетак кривине на спољној ивици, као и на унутрашњој. Међутим, оне нису описане из истог центра. Мотив приказује

смену једноструких поља са четвороугаоним пољима у којима су вишеструким преплетом формирана мања ромбоидна поља. Примењени мотив прати правац очуваних ивица на уломку, тако да је на једном крају низ ових мотива праволинијски, док на другом добија закривљење.

Међу већим уломцима са плиткорелефним украсом издвајају се и два дела греде на јужној фасади (сл. 3, фрагменти 10 и 11). Они су према присутним мотивима сродни фрагментима 4, 5 и 6, али се од њих разликују према густини ткања. У доњем делу јужне фасаде куле, на саставу мањег конзервираног дела југозападног угла и оригиналног дела лица, налази се попречно узидана гредица. На мањем делу лица који је данас видљив уочава се фрагмент палмете са по четири листа на свакој страни изнад којих су два афронтирана пупољка (сл. 3, фрагмент 12).¹⁸

У претходном делу текста већ смо указали на то да се један од фрагмената греда налазио у секундарној употреби на плочнику цркве Јовча (сл. 3, фрагмент 13). Снимљен крајем деведесетих година на једној приватној фотографији, он је био украшен плиткорелефним украсом који у потпуности одговара мотиву на деловима греда 10 и 11. Међу уломцима плиткорелефне пластике истиче се и онај који је регистровао Владислав Ристић (сл. 3, фрагмент 14).¹⁹ На њему је приказан мотив целовите кружнице испреплетане са сегментима суседних кружница на својим периферним деловима. Траке се преплићу у центру кружнице формирајући облик крста дијагонално оријентисаног у односу на положај сегмената кружнице.

Приликом скоријих истраживања остатака цркве у Замку Новог Брда, 2015. године, затечен је и један уломак са плиткорелефним преплетом (сл. 3, фрагмент 15). Он је као сполија био узидан у масу обновљеног дела северног зида из турског времена, тј. приликом претварања цркве у житницу.²⁰ На фрагменту је приказан уобичајени преплет – закривљени двоструки низ овалних поља. На његовој ивици је очувана једна конкавна кривина која се спаја са почецима две суседне.

У групи фрагмената откривених у маси ојачања северне куле 6 Горњег града (Замка), приликом истраживања 2015–2016. године, издвајају се три на којима је приказан плиткорелефни орнамент са геометријским преплетом (сл. 3, фрагменти 16, 17, 18). На прва два уломка може се констатовати закривљеност преплета, као и његово ширење од средишта ка спољном рубу. На уломцима су регистровани и остаци унутрашњих оквира отвора. Плиткорелефни украс је на првом уломку приказан у виду мотива преплета густог ткања (сл. 3, фрагмент 16). На другом уломку плиткорелефни украс је приказан у виду низа ромбоидних поља остварених преплетом две цикцак траке (сл. 3, фрагмент 17). У средишту ромбоидних поља укрштају се и по две додатне дијагоналне траке, од којих свака полази и завршава се на бочној ивици преплета. Последњи међу уломцима са геометријским

преплетом (сл. 3, фрагмент 18) оштећен је у толикој мери да се само на мањој површини може препознати украс у виду густог ткања, али није извесно да ли се и како он ширио у другим правцима.

Конструктивно-декоративни елементи фасада

Поред елемената украшених плиткорелефним украсом, на фасадама јужне куле Доњег града примећено је постојање и појединих конструктивно-декоративних елемената (подстрешних и кордон-венца, тесаника са испадом). Ови фрагменти указују на архитектонско-конструктивни склоп објекта којем су припадали и начин рашчлањивања фасада. Такође је регистрован већи број тесаника са прилично уједначеном висином који су израђени или од андезита или од црвене брече. Тесаници андезита са висином од 21 до 24 cm најбројнији су на западној фасади куле, где су местимично распоређени. Овај опсег вредности може се регистровати и међу бројним местимично распоређеним тесаницима брече на обе фасаде куле. Учесталост наведених каменова указује на извесно зидање фасада помоћу наизменичне смене редова тесаника у две боје.

Међу уграђеним тесаницима посебно је занимљив један тесаник пешчара (сл. 4, фрагмент 19) који се на јужној фасади налази мало изнад уломка бр. 5. Он је укупне дужине 59 cm и укупне ширине 24 cm и на њему је видљив правилно тесан испад од 4 cm. Таква профилација указује на извесно постојање пиластара и вертикалну рашчлањеност фасада објекта. Испод уломка бр. 5 налази се фрагмент гредице обликоване у виду издуженог квадрата ширине 17 cm и очуване дужине од 54 cm (сл. 4, фрагмент 20). На његовој профилацији је запажено присуство приљубљене колонете дуж подужне ивице, по чему је очигледно био део неког венца. Паралеле његовом обликовању могу се запазити код профилације греда портала и венца сокла фасаде код старије и венца сокла стубаца код млађе фазе катедралне цркве Светог Николе.²¹ За разлику од наведених елемената код катедралне цркве који су редовно клесани од брече, наведени фрагмент гредице у јужној кули израђен је од андезита. Такође су значајни тесаници андезита и брече (сл. 4, фрагменти 21 и 22) на којима је уочљива уједначена закривљеност две наспрамне ивице, што предочава да се могу окарактерисати као сводари.²² Према њиховој геометрији, архиволта је имала унутрашњи полупречник од 74 cm. Анализа димензија пиластара и њихове међусобне удаљености код катедралне цркве Светог Николе показује да споменута архиволта није могла припадати њеним фасадама.²³ Та околност наглашава могућност да су сводари припадали неком другом објекту одакле је преузет и остатак гру-

¹⁸ Судаћи по боји малтера који се налази око њега, овај уломак греде узидан је приликом некадашње конзервације и до бољег разумевања његове декорације једино је могуће доћи приликом неке будуће реконзервације, односно његовог издвајања из зидне масе.

¹⁹ Ристић, *Моравска архивектура*, 114–115, сл. 24.

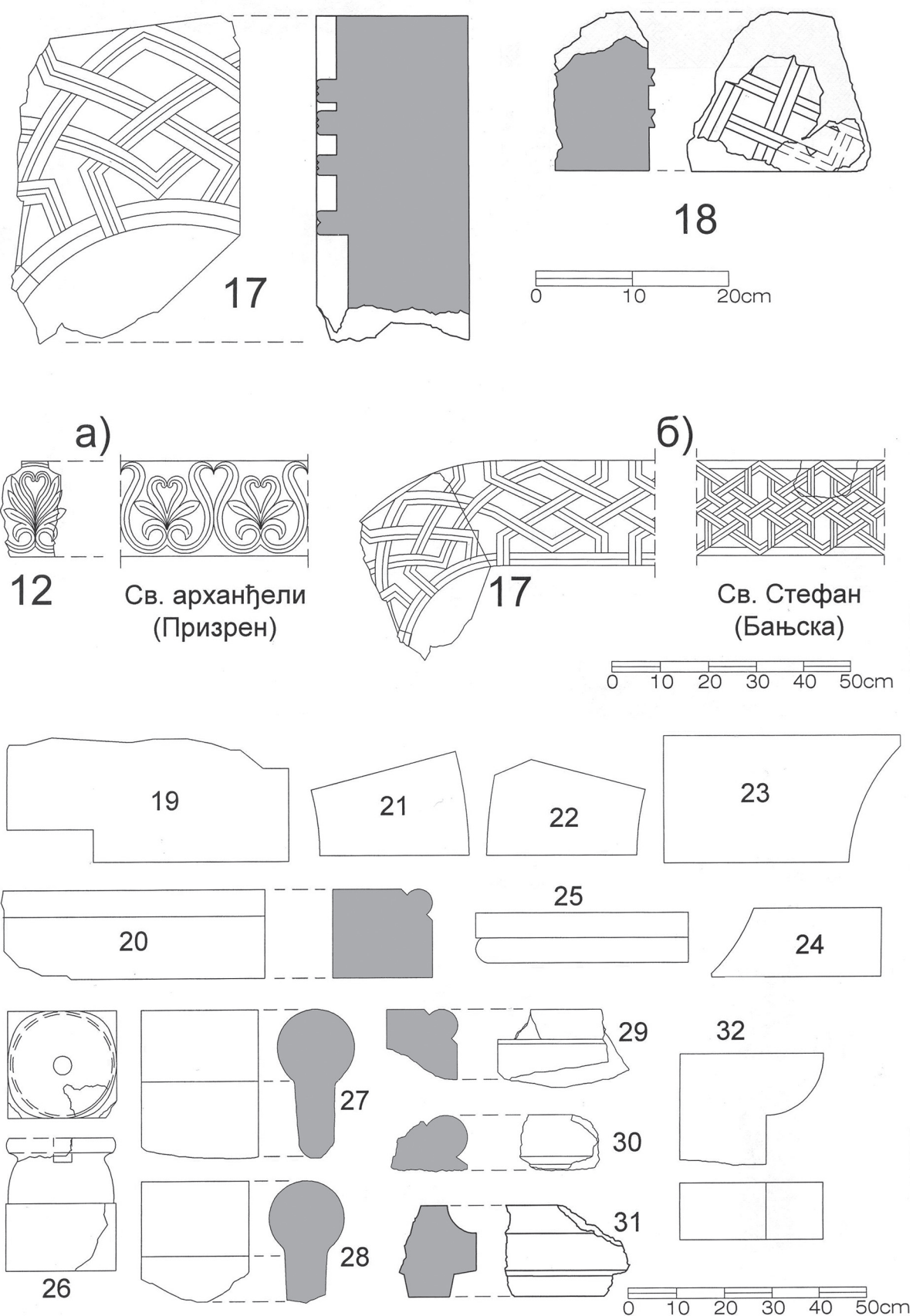
²⁰ Фрагмент је у маси северног зида, ближе спољном лицу на делу између два пиластра, на висини изнад дрвене затеге која је постављена приликом отоманског претварања цркве у житницу.

²¹ Поповић, Бјелић, *Црква Светиој Николе*, сл. 36.

²² Учени су на западној фасади јужне куле, у делу зида ка споју куле са западним бедемом, скоро на висини фрагмента 20.

²³ Поповић, Бјелић, *Црква Светиој Николе*, сл. 16, 34, 39.

Сл. 4. Конструктивно-декоративни елементи уграђени у зидине новобрдске тврђаве
 Fig. 4. Constructive-decorative elements built into the walls of the fort of Novo Brdo

писаних тесаника приликом обнове западне фасаде куле. На висини изнад розета на самом југозападном углу јужне куле очуван је тесаник брече (сл. 4, фрагмент 25) који је на две стране профилисан тако да је у доњој половини обликован као равна плоча, док у горњој постоји приљубљена колонета. Овај тесаник са

специфичном профилацијом извесно је представљао угао кордон-венца. Он је профилисан као и поједини уломци који су припадали венцима истог типа на катедралној цркви Св. Николе.²⁴ Карактеристично је

²⁴ *Ibid.*, 95.

да уломак кордон-венца има скоро исту дужину као и тесаник са испадом, то јест фрагмент 19. Уз горњи леви угао треће розете на јужној фасади, као и испод фрагмента бр. 8 на истом лицу куле, регистрована су два уломка који имају профил киме (сл. 4, фрагменти 23 и 24). Ови уломци су према карактеристичној профилацији, степену испада и закривљености чеоног лица највероватније припадали поткровним венцима или венцима о које су у унутрашњости објекта били ослоњени сводови.

Поред наведених фрагмената са јужне куле, у сезонама током 2015. и 2016. године откривени су нови елементи архитектонске пластике који су имали конструктивно-декоративну улогу. Нова група ових фрагмената откривена је у маси зиданог ојачања турске обнове на североисточном углу северне куле Замка (куле 6). Међу најзначајнијима је база стуба (сл. 4, фрагмент 26). Састоји се из плинте на којој стоји цилиндрични део базе који је при врху сужен да би на својој горњој ивици благо прешао у торус, чинећи основу за стуб кружне основе пречника 20 cm. С обзиром на пречник стуба који је могао носити, такав стуб најпре би припадао неком већем прозорском отвору. У овој групи фрагмената пронађена су и два тесаника обликована у виду колонета пречника 16 cm, са оштећеним клинасто отесаним делом уз колонету за усађивање у масу зида (сл. 4, фрагменти 27 и 28). Њихова ширина је уз колонету 8,6 cm, док се ка истуреном делу смањује на 7,2 cm, а дужина им је око 16 cm. Ови карактеристични уломци одговарају колонетама какве се виђају на тамбурима купола појединих цркава грађених у XIV веку у Моравској Србији и на тлу данашње Северне Македоније. На припадност тамбуру пре свега указује клинасти део ових тесаника којим је колонета уобичајено усађивана у угао тамбура и чије су стране клесане под углом како би се прилагодиле суседним лицима осмоугаоног тамбура. Фрагменти 29 и 20 на сл. 4 били су профилисани у виду квадрата са по једном приљубљеном колонетом на једној од својих ивица. Ова два уломка су потпуно исте ширине. Фрагмент бр. 30 одликује се такође приљубљеном колонетом пречника 9 cm. Узимајући у обзир до сада откривене пречнике колонета на Новом Брду, такав уломак је могао припадати профилацији угла неког специфичног архитектонског елемента као што је био довратник портала или угао пиластра.²⁵

Фрагмент бр. 31 (сл. 4) има неубичајену профилацију тако да су му два угла конкавно засечена, док је трећи угао био засечен са правилним странацама под тупим углом. Фрагмент бр. 32 (сл. 4) одликовао се конвексним испадом, док су бочне наспрамне стране биле одређене под углом тако да је цео уломак имао облик клинасто засеченог тесаника. С обзиром на неубичајеност профилације фрагмената бр. 31 и 32, о њиховој припадности се за сада не може ништа поуздано рећи на овом нивоу истражености.

²⁵ *Ibid.*, 99–100, сл. 37, 38.

Анализа архиволте којој су фрагменти припадали

Претходна систематизација наведених уломака (сл. 3 и сл. 4) омогућила је њихову архитектонску анализу. На првом месту одгонетнуте су димензије фрагмената који су физички још увек неприступачни, одакле се кренуло у даљу анализу њихове геометрије. Радијус појединих розета указао је на величину осталих уломака забележених у њиховој близини.²⁶ Поред тога, постојао је проблем реконструкције некомплетних мотива на појединим фрагментима. Одређени мотиви су се, услед специфичне геометрије архиволте којима су комади припадали, лепезасто ширили од њене унутрашње ка њеној спољној ивици. Реконструкција пречника архиволте код таквих прозора омогућила је да се ти мотиви препознају у свом основном облику, тако да на њиховим допрозорницима нема ширења каквог има на архиволтама (сл. 5.4 и сл. 5.5). Поједини облици на унутрашњој страни архиволте других прозора омогућили су да се дође до реконструкције специфичнијих облика прозора (сл. 5.6 и сл. 5.7). Примећено је и присуство уломака који су својом геометријом указивали на некадашњу припадност порталима. У даљем тексту детаљно ће бити образложен поступак реконструкције за сваки од архитектонских елемената који су декорисани плитко-рељефним украсом – розета, прозора и портала.

Иако розете на фасадама јужне куле данас више не постоје, њихов изглед се може реконструисати са великом сигурношћу на основу цртежа Ђурђа Бошковића и доступне фото-документације. Од прве розете очуван је већи део, на основу кога је произашла реконструкција која је дата у овом раду (сл. 5.1). Изгледи преостале две розете реконструисани су углавном преко фото-документације из педесетих година прошлог века (сл. 5.2 и сл. 5.3).

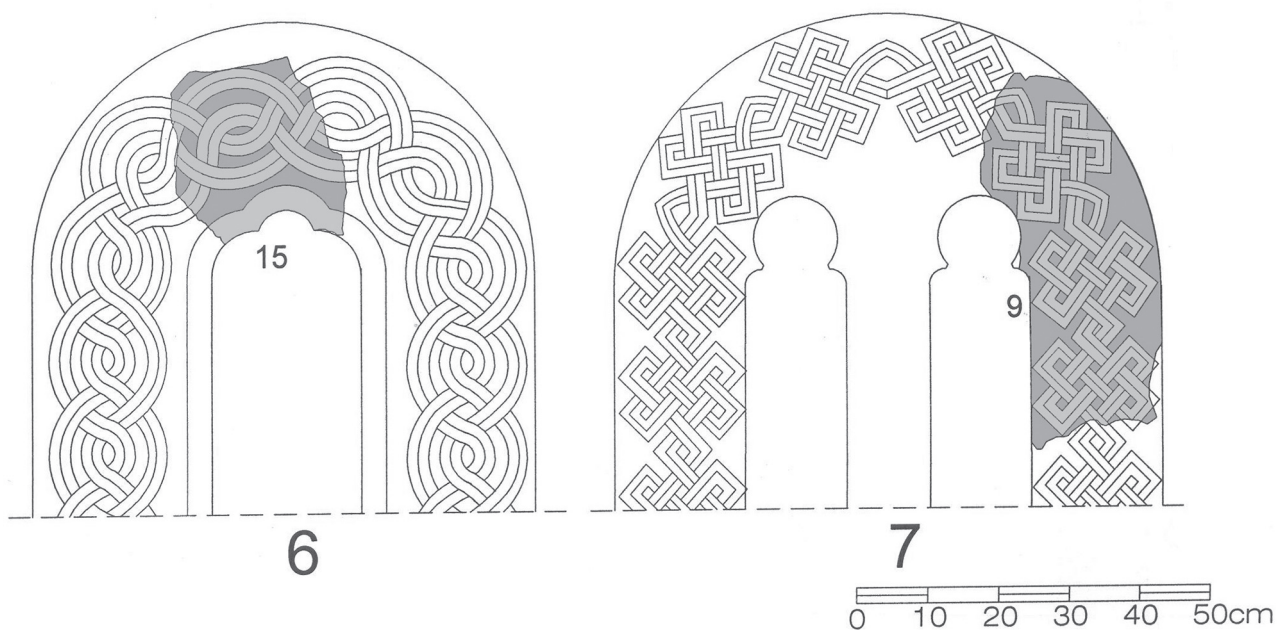
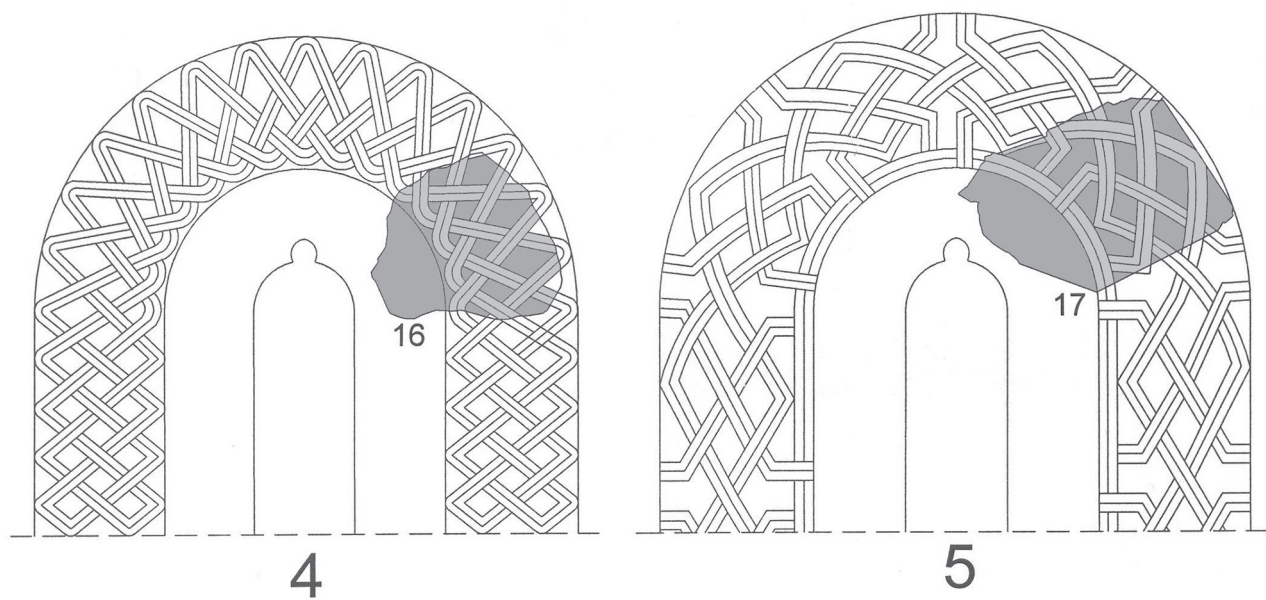
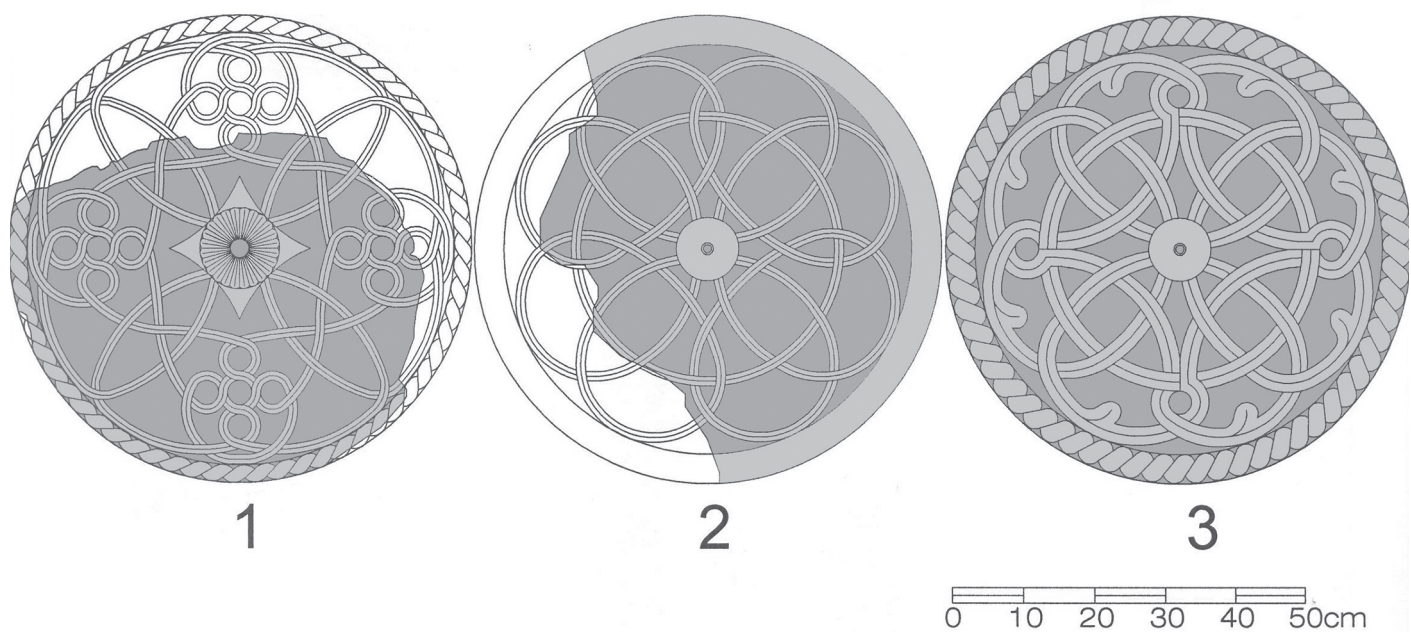
Делови архитектонске пластике чији је орнамент клесан под углом (фрагменти 4 и 7 на сл. 3.), судећи према ширини мотива, извесно су били део греда за оквир врата.²⁷ Исто се може рећи и за уломке греда на којима су регистровани истоветни мотиви (фрагменти 5, 6 и 8). Међусобна близина уграђених фрагмената 7 и 8 указује на то да су ти делови извесно припадали истом отвору. Будући да се ради управо о уломцима са угла, може се закључити да су ова врата била изведена попут портала у црквама манастира Љубостиња и Велуће, где надвратник належе на довратнике преко својих препуштених делова по хоризонталној спојници.²⁸ Према томе, надвратник је заједно са горњим препуштима ка довратницима био исклесан из једног комада као и код претходно споменутих споменика.

²⁶ Радијус једне од розета установљен је захваљујући фотографији објављеној у публикацији организације CHWB, где је њен већи очувани део фотографисан заједно са мобилним телефоном марке Nokia. V. Berisha et al., *A survey of the medieval town of Novobarda*, fig. 23.

²⁷ Димензије фрагмената добијене су захваљујући познатом пречнику розета у чијој су близини уграђени.

²⁸ С. Ђурић, *Љубостиња. Црква Усијења Богородичиној*, Београд 1985, сл. 24, 27; С. М. Ненадовић, *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, Београд 2003, сл. 449–450.

Сл. 5. Розетје и њрози реконструисани њомоћу фрајмената са сл. 1
Fig. 5. Rosettes and windows reconstructed with fragments from fig. 1

Када је реч о деловима греда са приказом међусобно испреплетаних ромбова и цикцак трака (фрагменти 10, 11 и 13 на сл. 3), бројност комада и њихова величина указују на то да су припадали неком већем отвору као што је, на пример, портал.

Услед оштећености претходних фрагмената, недостатка прагова оригиналних портала и основе самог објекта, нису нам познате димензије врата, па не постоје сви неопходни елементи за прецизну реконструкцију отвора. Због тога су на нашој реконструкцији дата њихова студијска решења (сл. 6.1, 6.2 и 6.3) у односу на најчешће димензије портала црква Моравске Србије који су, слично овима, поседовали плиткорелефну пластику. Понуђена решења не треба схватити као дефинитивна, већ као илустративна како би се читаоцима приближио првобитни изглед ових отвора.

Димензије уломка на коме је изведен плиткорелефни мотив густог ткања (сл. 3, фрагмент 16) указују на реконструкцију прозора са спољним и унутрашњим оквиром (сл. 5.4). На лицу спољног оквира било је одређено место за клесање геометријског преплета, док је унутрашњи имао глатку површину лица. Будући да је уломак припадао архиволти прозора, на њему је регистровано лепезасто ширење мотива преплета од центра ка периферији лука архиволте. Димензије уломка са уклесаним цикцак тракама које формирају ромбоидна поља, а у чијем су центру додатне укрштене додатне дијагоналне траке (сл. 3, фрагмент 17), указују на то да је и он припадао архиволти прозорског отвора. Мали полупречник прозора је утицао на то да се наведени мотив приметно шири од центра ка периферији оквира.²⁹ Као и претходни прозор, и овај се састојао од унутрашњег и спољног оквира, са истим положајем преплета на њему. На студијској реконструкцији последња два прозора примењен је облик унутрашњег оквира са прозора новобрдске катедрале на којем је нађен натпис протомајстора (сл. 5.5). Основни облик горњег дела светлог отвора тог прозора изведен је у форми тролиста, што је био примењени облик и за прозор реконструисан на основу фрагмента 15 (сл. 5.6).

Делови камене пластике на којима је регистрована закривљеност геометријских преплета послужили су за реконструкцију прозорских отвора (сл. 3, фрагменти 9, 15–17). Међутим, уломак 9 је специфичан по томе што његова унутрашња и спољна кривина немају исти центар. Поређењем положаја центра њихових кривина и величина полупречника било је могуће реконструисати бифору, чије је студијско решење дато на сл. 5.7. Судећи по месту на коме је затечен његов уломак, овај прозорски отвор је припадао истом објекту као и три розете и три портала о којима је било речи у претходном делу текста. Значајно је указати на чињеницу да се овај прозор није одликовао спољним и унутрашњим оквиром, што је карактери-

стика прозора реконструисаних на основу фрагмената 16 и 17 са северне куле 6 Замка.

Нажалост, поједини уломци архитектонске пластике (фрагменти означени бројевима 12, 14, 18 на сл. 3) исувише су оштећени да би се било шта поузданије могло рећи о карактеру архитектонских делова којима су припадали.

Остварена реконструкција даље наводи на питање припадности наведених отвора. У покушају његовог осветљавања размотрићемо могућу припадност ових декоративних делова археолошки истраженим црквама на Новом Брду. За могућу припадност цркви Св. Николе, од значаја је историјат ове новобрдске катедрале у раздобљу након турског освајања. Убрзо после овог догађаја, Турци су подигли стари под цркве који су чиниле масивне надгробне плоче како би похарали унутрашњост гробница. Према Бјелополском и Сеченичком летопису, катедрална црква Новог Брда је 1466. године била конвертована у џамију. Том приликом они су изградили преградни зид на траси источног пара поткуполних стубова старог дела катедрале, као и зид којим су простор некадашњег недовршеног јужног брода нове фазе катедрале оставили ван простора објекта конвертованог у џамију. Положен је нови под од опека, изграђен је михраб, а постоји могућност да су нешто касније изграђени и контрафори на јужној страни.³⁰ Према резултатима археолошких истраживања, приликом зидања наведених елемената архитектуре старије фазе џамије уочено је потпуно одсуство фрагмената архитектонске пластике.³¹ Највећи део ове грађевине пострадао је приликом неке непогоде, извесно земљотреса, током XVI или почетком XVII века.³² На потрес је указивао начин урушавања унутрашње структуре носећих стубова цркве, што је морало довести до пада сводова и куполе. Истом приликом на северној страни цркве преврнуо се и читав северни зид параклиса што је још једна од индикација која указује на јачину потреса. Приликом археолошких истраживања на спољној страни северног зида старијег западног дела катедрале затечен је велики број фрагмената архитектонске пластике са старијег дела катедрале.³³ Земљотрес је извесно био узрок због кога су се декоративни делови фасаде, попут архитектонске пластике, који иначе нису били јаче везани за језгро зида, одвојили и пали. На овај закључак указује и околност да је скоро трећина затечених фрагмената архитектонске пластике била узидана у супструкцију мимбара и у јужни зид приликом обнове џамије у њеној млађој фази, током XVII века.³⁴ Наведени подаци упућују на могућност да је архитектонска пластика катедрале била очувана највећим делом *in situ* све до наведене непогоде. У овом контексту је такође занимљиво сведочење Марина Биџија (Marin Bizzi), барског надбискупа, о лепоти новобрдске катедрале. Он је Ново Брдо обишао 1610. године и за катедралну цркву Св. Нико-

²⁹ Ширење мотива од центра ка периферији архиволте констатовано је и код појединих прозора цркве манастира Љубостиње. В. А. Дероко, *Монуменална и декоративна архитетура у средњовековној Србији*, Београд 1985, сл. 309–311, 356; Ђурић, *Љубостиња*, сл. 33–36.

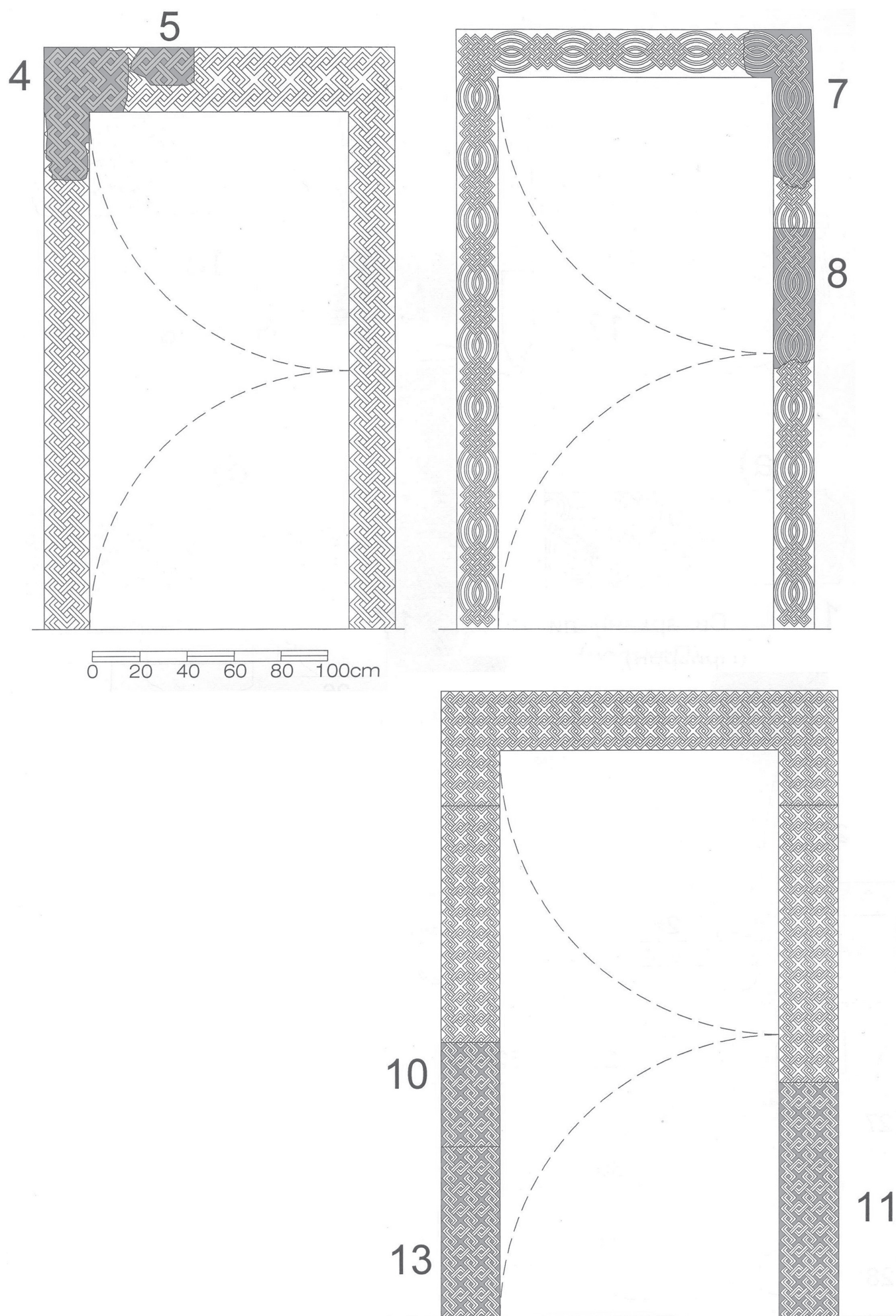
³⁰ Поповић, Бјелић, *Црква Свештој Николе*, 187–193.

³¹ *Ibid.*, 190–193, 203, сл. 67, 69, 75, 76, 77.

³² *Ibid.*, сл. 197.

³³ *Ibid.*, 77, 203.

³⁴ *Ibid.*, 201, сл. 74.

Сл. 6. Портјали реконструисани помоћу фрајменаџа са сл. 1
Fig. 6. Portals reconstructed with fragments from fig. 1

ле навео да је „припадала српским деспотима”. Већ у време када је била претворена у џамију Бици указује на то да се и даље назирала као „лепа и раскошна” и „у складној архитектури”.³⁵ Релативно добра очуваност архитектуре катедрале, као и њене архитектонске пластике до наведене непогоде несумњиво је инспирисало Биција да ову грађевину окарактерише као једину коју је „раскош” красила.

Претходно изнету хронологију радова на катедрали могуће је упоредити са датовањем грађевинских интервенција на јужној кули Доњег града. Приликом последњих истраживања фортификација Новог Брда, Гордана Симић и Марко Поповић су изнели мишљење да је почетком XV века завршено грађење јужне куле Доњег града, а да се време последње фазе обнове извесно поклапа са једном од турских опсада, највероватније оном 1455. године.³⁶ Са овим подацима поклапа се дендрохронолошко датовање појединих дрвених греда у период од 1420. до 1466. године, што је био и најтурбулентнији период за Ново Брдо.³⁷ Наведени подаци пружају индикације да фрагменти архитектонске пластике коришћени приликом обнове ове куле не могу бити приписани катедрали, на којој се прва већа оштећења датирају у период после 1466. године, а интервенције на архитектонској пластици након 1610. године. Код групе фрагмената која се налази на лицима јужне куле Доњег града, на припадност пре свега указују фрагменти портала украшених орнаменталном пластиком који према досадашњим резултатима истраживања нису постојали ни на цркви Јовчи, ни на катедрали Св. Николе. Такве портале нема ни црква унутар Горњег града (Замка) Новог Брда чија је изградња опредељена у другу четвртину XIV века, па се ниједан од овде разматраних фрагмената хронолошки не може приписати овом објекту.³⁸

Код цркве Јовче није идентификован ниједан фрагмент који би се по свом мотиву могао повезати са порталама са јужне куле, осим фрагмента 13 који је у њен плочник по свему судећи накнадно уграђен. Група архитектонских фрагмената са јужне куле не може се приписати цркви Јовчи, јер је она била један од неоштећених објеката који је био у богослужбеној функцији дуго након турских освајања. Битно је напоменути да су приликом археолошких ископавања у њеној унутрашњости констатовани поједини богослужбени предмети попут кадионице из XVI века.³⁹ Због тога се ни фрагмент 9 који наликује појединим мотивима са наведене цркве не може њој приписати будући да је јужна кула Доњег града обновљена много раније него што је престала функција овог сакрал-

ног објекта. Како је то напред наведено, и пластика новобрдске катедрале као и она на цркви Јовчи биле су неоштећене дуго након обнове јужне куле када су наведени фрагменти узидани у њене фасаде. Све споменуте чињенице указују на то да фрагменти са јужне куле нису могли припадати новобрдској катедрали или Јовчи, већ некој другој цркви, нама данас непознатој (сл. 7).⁴⁰

У монографији у којој је разматрана архитектура катедралне цркве Св. Николе, претходно је изнето мишљење да су фрагменти са јужне куле могли припадати цркви која се налазила у Доњем граду новобрдске тврђаве. Међутим, овом приликом бисмо указали на могућност да су преплети били део једне од двеју цркава у близини јужне куле у подграђу, на месту које се по њима зове Ђифте килисе (Две цркве). По предању, једна од њих била је посвећена св. Марку. Све док археолошким ископавањима не буде потврђен њихов положај и утврђена архитектура ових цркава, бар на нивоу њихових остатака, оба мишљења о припадности фрагмената морају остати на нивоу хипотеза.⁴¹ Међутим, одлике архитектонских елемената омогућавају да размотримо питање архитектуре цркве или цркава којима су припадали.

Североисточни угао северне куле б Горњег града (Замка) обновљен је у периоду након пада Новог Брда под турску власт, али свакако пре XVI века, када Замак губи своју функцију.⁴² Претходно изнета хронологија указује на то да наведена група фрагмената из ојачања ове куле није могла припадати до сада истраженим црквама на Новом Брду. Облик колонета из групе фрагмената са ове куле разликује се од колонета које је поседовала катедрала Св. Николе.⁴³ Оне свакако нису могле припадати ни Јовчи која је била грађевина без куполе. Поједини преплети из ове групе одговарају сличним композицијама на цркви Св. Николе, попут плетерно ромбоидно дијагоналне мреже на фрагменту 26 која поседује извесне сличности са мотивом на једној од бифора катедрале.⁴⁴ Међутим, исто се може рећи и за мотиве на фрагментима 9 и 15, који се срећу и код цркве Св. Николе и код цркве Јовче.⁴⁵ Код цркава Моравске Србије које су поседовале плиткорелефни украс, а грађене су у истој епохи, присутна је врло широка распрострањеност ових мотива која онемогућава да споменуте фрагменте са сигурношћу одредимо познатим црквама на Новом Брду. Тако је нарочито значајан случај мотива на фрагменту 9 јер указује на то да ма колика је сличност мотива са онима са цркве Јовче, она очигледно не може бити одлучујући фактор при одређивању

³⁵ *Ibid.*, 29.

³⁶ Поповић, Симић, *Утврђења средњовековног града Новог Брда*, 195.

³⁷ *Annex L - Revitalisation of Novo Brdo fortress. Preliminary management plan - part 1*, 30 – <https://webgate.ec.europa.eu/europeaid/online-services/index.cfm?ADSSChck=1553800638079&do=publi.detPUB&aoref=150500&orderbyad=Desc&nbPubliList=50&page=1&orderby=upd&searchtype=QS&userlanguage=en>.

³⁸ Поповић, Симић, *Утврђења средњовековног града Новог Брда*, 137.

³⁹ В. Здравковић, Јовановић, *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, 259, 262. Остали предмети датовани су у период од XV до XVIII века.

⁴⁰ На могућност да су ови фрагменти припадали другим репрезентативним сакралним објектима указала је претходно и М. Ђоровић-Љубинковић. В. М. Ђоровић-Љубинковић, *Значај Новог Брда у Србији Лазаревића и Бранковића*, in: *Моравска школа и њено доба*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1972, 132–133.

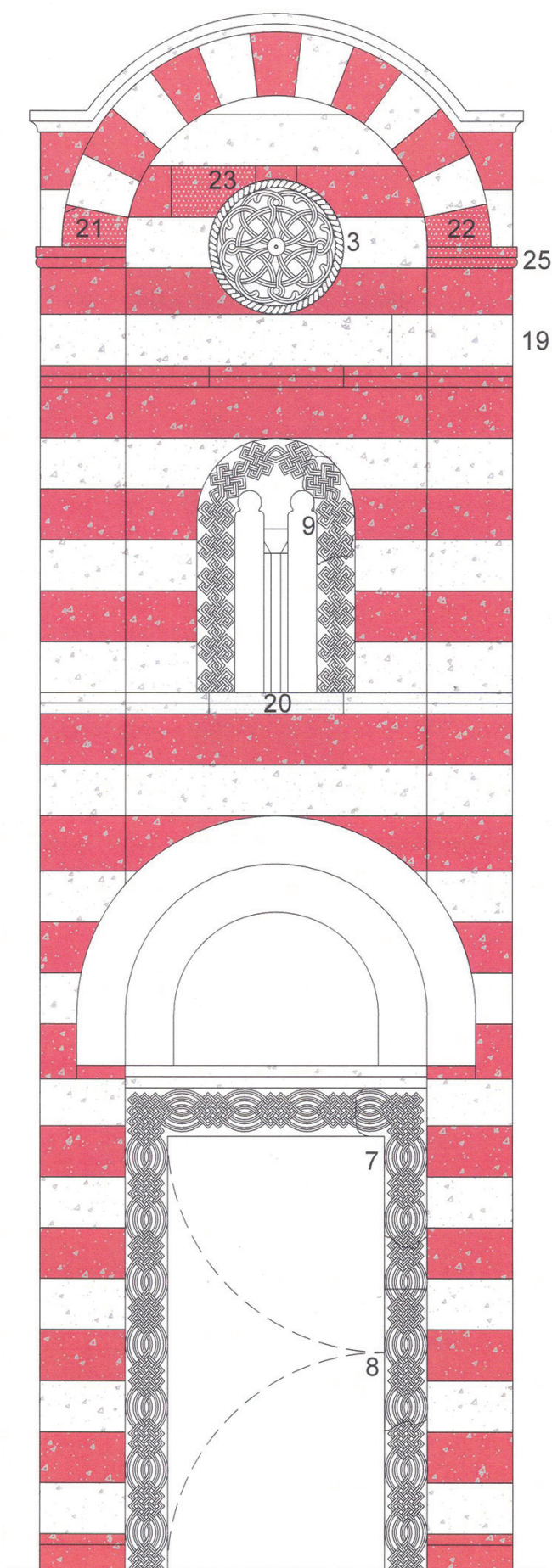
⁴¹ Јовановић, *Ново Брдо средњовековни град*, 94; Поповић, Бјелић, *Црква Свете Николе*, 25.

⁴² Поповић, Симић, *Утврђења средњовековног града Новог Брда*, 243.

⁴³ Поповић, Бјелић, *Црква Свете Николе*, 99, сл. 36.6, 32.7.

⁴⁴ *Ibid.*, 99, сл. 32.26, сл. 40.а4.

⁴⁵ Здравковић, Јовановић, *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, 261, сл. 14.

Сл. 7. Студијска реконструкција једног поља фасаде уништенe новобрдске цркве

Fig. 7. A study of a reconstruction of one field of the façade of the destroyed church from Novo Brdo

припадности фрагмената појединачном објекту. Због тога постоји и подједнака могућност, као и у случају фрагмената са јужне куле Доњег града, да фрагменти групе из ојачања куле 6 припадају некој од још увек непознатих цркава у истом граду. Споменутом ставу иде у прилог и околност да међу осталим архитектонским деловима ове групе у каменој испуни ојачања куле 6 нема правилних тесаника или сводара од брече и андезита попут оних на цркви Св. Николе, а који би се свакако морали наћи у уграђеном материјалу као и плетерна пластика. По нашем мишљењу, то уноси додатну сумњу у претпоставку да наведени фрагменти архитектонске пластике могу припадати новобрдској катедрали. На садашњем нивоу истражености, међутим, не могу се искључити могућности да из ове групе поједини фрагменти преплета ипак припадају катедралној цркви Новог Брда, цркви Јовчи или да су припадали још увек непознатој уништеној цркви на Новом Брду.

У случају да ниједан од фрагмената откривених у склопу ојачања северне куле 6 Замка није припадао откривеним новобрдским црквама, немогуће је са сигурношћу тврдити да су они били део истог сакралног објекта као и они са јужне куле Доњег града. Податак да су у саставу обновљених делова обеју кула пронађени фрагменти кордон-венаца исте ширине недовољан је да би се фрагменти обеју скупина објединили у једну целину. Сумњу додатно уноси и начин клесања орнаментa са фрагмента 17, чија је профилација дубља него код осталих и који поседује једну канелуру више дуж трака својих преплета. Он је пронађен у маси где су се налазили фрагменти 16 и 18, чија је дубина клесања иста као и код уломака са јужне куле. Међутим, мотиви какви се налазе на фрагментима 16, 17 и 18 практично су непознати међу орнаментиком уломака са јужне куле. Споменути изостанак тесаника и сводара од брече и андезита код групе фрагмената са куле 6 такође указује на то да она тешко може припадати грађевинама чије су фасаде зидане у алтернацији редова тесаника од две боје, што је случај са новобрдском катедралом, али и објектом коме припадају фрагменти са јужне куле Доњег града. Наведене околности наводе на размишљање о постојању више црквених грађевина чија је архитектура подразумевала декоративне фасаде и комплекснији конструктивни склоп објекта, посебно имајући у виду да су скупини делова са северне куле припадали фрагменти колонета са тамбура куполе.

Појава колонета са тамбура куполе које су као спотије уграђене на северној кули новобрдског замка захтева разматрање питања да ли је и уништена црква којој припадају фрагменти са јужне куле могла имати куполу. Релевантно питање је било да ли јој фрагменти са северне куле припадају или не припадају. Овде би требало истаћи неке од претходних закључака – да су фасаде те цркве биле хоризонтално и вертикално рашчлањене, да су биле зидане у алтернацији редова андезита и брече и богато украшене плиткорелефним украсом. Због тога је у овом случају тешко замислити једноставну једнобродну цркву скромних димензија и конструктивног склопа са тако богатом декорацијом фасада. Такве фасаде би пре одговарале једној куполној цркви са нешто сложенијим конструктивним склопом. То, уосталом, потврђује декорација најре-

презентативнијих куполних цркава Моравске Србије. Када је реч о цркви којој припадају фрагменти са јужне куле, посебно је значајан број розета и портала на њеним фасадама. Три розете указују на број забата на којима су се оне морале наћи, па би било тешко очекивати три розете на скромном једнобродном објекту. Чак и ако су постојала свега два портала, на основу споменутих фрагмената могло би се закључити да је црква имала и припрату на којој су били уграђени. Наведене околности чине сложенијом артикулацију фасада ове уништене цркве, а такав је очигледно морао бити и њен конструктивни склоп. У односу на претпостављени конструктивни склоп цркве, величина овог објекта могла би се упоредити са црквама у манастирима Велуће, Каленић, Милентија, Руденица.

На крају, поменимо и фрагмент 15 (сл. 3) који је откривен приликом истраживања цркве унутар Замка, у склопу турских интервенција на северном зиду приликом претварања цркве у житницу. Овој цркви споменути фрагмент очигледно није могао припадати с обзиром на време њеног грађења (друга четвртина XIV века). На овом ступњу истражености немогуће је поуздано рећи којој цркви је он претходно припадао, што је случај и са фрагментом број 14, за који није познат ни контекст налаза.

Аналогије у архитектури сакралних споменика Моравске Србије

Највећи број мотива на каменој пластици са плиткорелефним украсом на Новом Брду може се упоредити са преплетом на најзначајнијим сакралним споменицима Моравске Србије. Међу архитектонским елементима новобрдске уништене цркве, најближе аналогије са онима код споменутих цркава могу се уочити код розета. Прва од њих три (сл. 3.1) слична је розетама на фасадама цркава Лазарице, Хиландара, Раванице, Љубостиње, Велућа, Руденице.⁴⁶ Извесне сличности са њом имају и поједине мање розете у Каленићу.⁴⁷ На њима уз периферне закривљене траке постоје и палмете окренуте ка унутрашњости каквих нема на новобрдској розети.⁴⁸ Сличност са другом розетом (сл. 3.2) са јужне куле поседује једна розета у Руденици, која је мање вешто израђена од новобрдске.⁴⁹ Трећој се (сл. 3.3) аналогије могу наћи на фасадама цркава Лазарице, Хиландара, Наупаре, Љубостиње, Руденице и катедралне цркве Св. Николе у Новом Брду.⁵⁰

Врата са плиткорелефним украсом, реконструисана на сл. 6.1, 6.2 и 6.3, најсличнија су порталима у Љубостињи, Велућу и Каленићу. Међутим, мотиви на новобрдским порталима нису једнаки онима при-

мењеним у поменутим црквама, сем када је реч о мотиву два низа међусобно испреплетаних ромбова на унутрашњем portalу цркве у Велућу и на спољном у Љубостињи.⁵¹ Исти мотив се може запазити и на допрозорницима цркве у Каленићу и гробљанске цркве у Смедереву, као и на оквиру појединих прозора Љубостиње. Степен обраде овог мотива на новобрдским гредама доста је напреднији од наивног клесања какво је примењено на portalу у Велућу или од ткања са ужим тракама које је примењено у Смедереву. Такође, углови ромбова на новобрдским гредама су много прецизније изведени него што је то случај са онима на portalу Љубостиње. Густина ткања и степен обраде овог мотива најсличнији су остварењу на бифори јужног зида наоса цркве у Каленићу.⁵² За разлику од портала у претходним црквама, Раваница, Нова Павлица, Ресава, Руденица или катедрална црква Св. Николе на Новом Брду имале су портале без присуства плиткорелефне пластике.⁵³ Последњима је могао одговарати портал са уништене цркве којој припадају фрагменти на северној кули 6, имајући у виду профилацију фрагмента бр. 30. Мотиви фрагмената 7 и 8 препознају се на архиволтама великих бочних бифора и на јужној архиволти спрата куле-звоника цркве Лазарице, на архиволти северног зида Раванице и на архиволти прозора на јужном зиду цркве у Велућу, итд.⁵⁴

Приказ преплетених кружних трака са дијагонално постављеним крстом у средишту (сл. 3, фрагмент 14) најсличнији је мотивима на архиволти северног лица кубичног постоља главне куполе цркве у Раваници, архиволти изнад јужне певнице цркве Лазарице, на фрагменту архиволте у Велућу и архиволти доње розете на западној фасади цркве у Наупари.⁵⁵

Поједини мотиви на рељефном преплету са Новог Брда не запајају се у репертоару архитектонске пластике других споменика сакралног градитељства Моравске Србије. То се на првом месту односи на мотиве очуване на фрагментима 12 и 17. Овде је значајно указати на њихову сличност са мотивима примењеним на старијим немањим задужбинама на Косову. Мотив палмете са два афронтирана пупољка (сл. 3, фрагмент бр. 12) био је, судећи према реконструкцији Слободана Ненадовића, примењен на једном од потпрозорника цркве Светих арханђела код Призрена, задужбини цара Стефана Душана (сл. 4а).⁵⁶

⁵¹ Катанић, *Декоративна камена њасџика*, 117 (сл. 13), 139 (сл. 13).

⁵² *Ibid.*, 171 (сл. 13); И. Стевовић, *Каленић. Бојородичина црква у архитектури њозновизантијској свеџа*, Београд 2006, 93, 106, сл. 24а.

⁵³ Катанић, *Декоративна камена њасџика*, 19 (сл. 3), 151 (сл. 9); Д. Тодоровић, *Приграђа цркве Св. Тројице у Ресави*, Саопштења 24 (1992) 95, сл. 11–12; Поповић, Бјелић, *Црква Свеџој Николе*, 99–103, сл. 3, 38; Б. Вуловић, *Раваница. Њено место и њена улоја у сакралној архитектури Поморавља*, Саопштења 7 (1966) 169, Т. XIII, XVI, XIX; А. Јуришић, *Нова Павлица*, Београд 1991, 25, сл. 48.

⁵⁴ Катанић, *Декоративна камена њасџика*, 48 (сл. 12), 58 (сл. 30), 82 (сл. 133), 83 (црт. II).

⁵⁵ *Ibid.*, 19 (сл. 3), 51 (сл. 17), 100 (сл. 10), 101 (црт. II), 143 (сл. 26).

⁵⁶ На везу између архитектуре царске задужбине код Призрена и развоја архитектуре у Моравској Србији указује и В. Кораћ. V. V. Korać, *Les origines de l'architecture de l'école de la Morava*,

⁴⁶ Б. Вуловић, *Лазарица. Црква Св. Стефана у Крушевцу*, Старинар 30 (1980) сл. 5.1; Н. Катанић, *Декоративна камена њасџика моравске џколе*, Београд 1988, 41 (сл. 3), 46 (сл. 7), 48 (сл. 13), 53 (сл. 20), 77 (сл. 20), 114 (сл. 10), 121 (сл. 20), 123 (сл. 26), 154 (сл. 16), 201 (сл. 7).

⁴⁷ Катанић, *Декоративна камена њасџика*, 177 (сл. 18).

⁴⁸ Дероко, *Монументална и декоративна архитектура*, сл. 346.

⁴⁹ *Ibid.*, сл. 17.

⁵⁰ Вуловић, *Лазарица*, сл. 5.2; Катанић, *Декоративна камена њасџика*, 48 (сл. 15), 103 (сл. 14), 114 (сл. 11), 121 (сл. 23), 203 (сл. 14); Поповић, Бјелић, *Црква Свеџој Николе*, сл. 40.

Нажалост, због недоступности остатка представе на фрагменту 12, немогуће је поуздано утврдити да ли је и остатак рељефа подразумевао исти распоред и понављање мотива палмете као што је то био случај у царској задужбини. Структура преплета каква је остварена на уломку архиволте прозора на фрагменту 17 била је остварена на сличан начин оне на каменој пластици цркве Св. Стефана у Бањској. То се може видети на реконструкцији бањског преплета коју је аутор извео на основу једног забележеног фрагмента у самом манастиру (сл. 46). Иако преплет није дословно исти, заједнички је предложак на коме је заснован концепт преплета. Он подразумева употребу две двочлане цикцак траке, које међусобним преплетом формирају ромбоидна поља у чијим се средиштима укрштају по две додатне дијагоналне траке.

Највећи број мотива на новобрдским фрагментима који су у овом раду презентовани може се препознати на већини цркава Моравске Србије чије су фасаде декорисане на овај начин. Мотиви као што су они на фрагментима 9, 15 и 16 могу се препознати и на пластици новобрдске катедрале и цркве Јовче, али су они подједнако чести и на другим наведеним споменицима ове епохе⁵⁷. Имајући у виду садашње стање истражености, чини се да се, у односу на геометријски орнамент, флорални елементи на Новом Брду, попут оног на фрагменту 12, појављују спорадично.⁵⁸ Сем појаве девојачке главе са рашчешљаном косом и круном на коју је претходно указао Владислав Ристић, нису познати зооморфни или антропоморфни мотиви. По таквим одликама, пластика са новобрдске катедрале се удаљава од мотива примењених на хиландарској припрати или на црквама манастира Дренче, Каленића, Наупаре, Милентије.⁵⁹

Рељефни преплет са новобрдске тврђаве сродан је по свом карактеру пластици на фасадама новобрдске катедрале у погледу потпуне превласти геометријског орнамента. Зидане фасаде у алтернативној редовној тесаници две боје, као и хоризонтална и вертикална рашчлањеност фасада кордон-венцима и пиластрима додатно приближава архитектуру уништених цркава новобрдској катедрали. Комбинација таквих архитектонских елемената била је карактеристична за репрезентативније новобрдске цркве.⁶⁰

in: *L'École de la Morava et son temps*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1972, 165–167; С. М. Ненадовић, *Душанова задужбина. Манастир Свештих арханђела код Призрена*, Београд 1967, сл. 301 (инв. бр. 293, 295).

⁵⁷ Здравковић, Јовановић, *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, сл. 14, 16; Поповић, Бјелић, *Црква Свештој Николе*, сл. 31.8, 31.10, 31.16, 31.17, 32.25, 32.26.

⁵⁸ Ј. Максимовић, *Српска средњовековна скулптура*, Нови Сад 1971, 133; Поповић, Бјелић, *Црква Свештој Николе*, 85.

⁵⁹ На учесталију заступљеност зооморфних мотива у пластици Хиландарске припрате указује Б. Вуловић. В. Б. Вуловић, *Учешће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила*, in: *Моравска школа и њено доба*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1972, 169–178; С. М. Ненадовић, *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997, 101–124; М. Ковачевић, *Свешта царска српска лавра Хиландар на Свештој Гори Ајфонској: архитектура и група добра*, Хиландар–Београд 2016, 180–185.

⁶⁰ О архитектури мањих цркава на Новом Брду и у његовој околини в. И. Здравковић, М. Симић, *Мање црквене грађевине и зграде из турској доба на Новом Брду и у околини*, Гласник Музеја Косова и Метохије 1 (Приштина 1956) 245–274; В. Јовановић, *Прилози археолошкој топографији Новог Брда*, Старица 12 (1961) 169–174.

Међутим, архитектонска пластика са јужне куле је у извесној мери била богатија од оне на новобрдској катедрали.⁶¹ Поређења ради, само на њеним фасадама су затечене три розете, док је на новобрдској катедрали неспорно утврђено постојање тек једне.⁶² И на другим фрагментима са рељефним украсом примењен је у више случајева много гушћи преплет него што је то случај са пластиком катедрале. У случају фрагментата са јужне куле, на првом месту се истичу остаци три портала богато украшена плиткорелефним преплетом. У исто време, на катедрали су утврђени *in situ* остаци доврћених три портала чији су профили на угловима били скромно украшени искључиво четвртколонетама, а њихове површине лишене орнаментата.

Дајвовање настјанка, унишћења цркве и ишћење књићорсјива

У претходном одељку смо побројали извесне разлике по питању учесталости одређених геометријских мотива у односу на хиландарску припрату, или цркве манастира Дренче, Каленића, Наупаре, Милентије. Такође су евидентне веће сличности и заједнички мотиви са елементима фасада грађевина неких других црквених објеката (Лазарица, Раваница, Љубостиња, Велуће). Размотривши претходно све податке о карактеру ове пластике и аналогije с њом, могу се изнети одређена запажања и навестити могући закључци у погледу датовања. Узевши у обзир наведене сличности и разлике, извесно је да фрагменти са јужне куле новобрдске тврђаве припадају објекту чија се изградња може одредити у последњу четвртину XIV века. Такође је према одређеним елементима архитектуре, попут розета са јужне куле Доњег града, могуће успоставити везу са мајсторским радионицама које су једновремено деловале у централним областима средњовековне Србије и на сакралним објектима Новог Брда.

Раније је већ било изнето мишљење да је градска новобрдска катедрала у другој фази дограђивања претворена у храм чији су други ктитори постали новобрдски грађани православне конфесије.⁶³ Могуће постојање макар једне цркве која би се одликовала фасадама са наведеним начином зидања и украшавања указивало би на то да је њена архитектура по питању декорације фасада била равноправна оној на градској катедрали. По нашем мишљењу, ктитори та-

⁶¹ О пластици новобрдске катедрале в. Здравковић, Јовановић, *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, 261; В. Кораћ, *Ново Брдо. Радови извршени 1953. године*, Старица 5–6 (1956) сл. 43; И. Здравковић, *Опкојавање цркве Св. Николе на Новом Брду 1956. године*, Старица 7–8 (1958) 356; *idem*, *Археолошко-конзервативски радови на Новом Брду у 1957. години*, Старица 9–10 (1959) 322, сл. 9; М. Ђоровић-Љубинковић, *Археолошка ископавања на Новом Брду у току 1957. године*, Старица 9–10 (1959) 326, сл. 6; *eadem*, *Значај Новог Брда*, 132–133; Поповић, Бјелић, *Црква Свештој Николе*, 85–103.

⁶² Попут розете на новобрдској катедрали, само једна богатија перфорирана розета постоји на цркви манастира Раванице, док су остале површински обрађене као медаљони у тимпанонима отвора на цркви и првобитном ексонартексу. В. Б. Вуловић, *Архитектура Раванице*, in: *Манастир Раваница 1381–1981. Споменница о шестстој годишњици*, ed. Д. Бодановић et al., Београд 1981, 26.

⁶³ Поповић, Бјелић, *Црква Свештој Николе*, 221.

квог објекта морале су бити неке моћне личности, које су њихову изградњу могле финансирати. Истовремено, ктитори се нису руководили раширеном жељом међу грађанством Новог Брда да њихов спомен буде запамћен у градској катедрали. Разлози остају непознати, али нам потврду оваквог поступања пружају примери Котора, Старог Бара, Скопља и Призрена односно њихових градских катедрала⁶⁴ и црква које су у овим градовима засебно подигли поједини властелини.⁶⁵ Међу моћнијим личностима које су подизале цркве у градовима били су и поједини чланови владарских породица или сами владари (краљица Јелена у Старом Бару, краљ Милутин у Скопљу, краљ Марко у Призрену). У нашем случају, идентитет и статус ктитора остаје у домену нагађања.

Третман пластике приликом демонтаже са ове још непознате цркве и зидања ојачања на јужној новобрдској кули такође је од извесног значаја. Речит је начин на који су фасаде остале без припадајуће плиткорелефне декорације. Архитектонски елементи регистровани на фасадама јужне куле, попут розета, делова портала и делова прозора, налажени су целовити или барем у већим комадима, што указује на то да је мајстор ангажован на послу демонтаже архитектонске пластике био изузетно пажљив. Не само да је добар део делова архитектонске пластике доста очуван приликом разиђивања фасада црква већ је као такав и узидан на фасадама јужне куле – тако да буде видљив. Такав начин уграђивања пластике не би био могућ, по нашем мишљењу, без очигледне брига српских мајстора приликом демонтаже са урушене цркве који су на обнови јужне куле Доњег града радили пре коначног пада Новог Брда 1455. године.

Закључак

Појава и начин клесања одређених мотива на разматраним фрагментима са плиткорелефним плетерним украсом, али и димензије првобитних отвора којима су они припадали, већ на самом почетку указали су на то да они нису припадали раније истраженим црквама у Новом Брду. Нажалост, последњим истраживањима овог града у периоду 2015–2016. године није се дошло ни до откривања остатака црква којима су фрагменти, или барем део њих, могли припадати. Сполије узидане у јужну кулу Доњег града новобрдског утврђења приликом њене обнове указале су на постојање макар једног уништеног сакралног објекта који је, осим новобрдске катедрале, имао богато декорисане фасаде. Хоризонтална рашчлањеност прве цркве, са које потичу спотије у јужној кули Доњег града, огледала се у зидању фасада у алтернацији тесаника две боје и употреби кордон-венаца, а вертикална у

употреби пиластара на фасадама. По тим карактеристикама, архитектура ове уништене цркве блиска је новобрдској катедрали. Међутим, њени отвори су били украшени рељефним преплетом који је нешто богастији од оног на катедрали. На основу одлика овог преплета и његове сличности са декорацијом на појединим црквама на простору Моравске Србије, црква је могла бити датована у последњу четвртину XIV века. Будући да су наведене цркве са сличним преплетима биле куполне, изнето је мишљење да је сличног склопа морала бити и она са које потичу спотије у јужној кули Доњег града. На њену нешто комплекснију архитектуру упућује и разноврсност и бројност отвора (портала, прозора и розета), као и рашчлањеност њених фасада у хоризонталном и вертикалном смислу. Изнета запажања омогућавају да претпоставимо и величину уништене цркве која је морала одговарати црквама у манастирима Велућу, Каленићу, Милентији и Руденици.

Спотиије са северне куле б новобрдског замка такође указују на постојање сакралног објекта чије су фасаде биле декорисане моравским преплетом. Посебну вредност из ове групе спотије имају колонете са угла тамбура куполе. Оне наговештавају да је читав група налаза са тог простора припадала куполном објекту. Украшавање отвора и профилирања других конструктивних елемената са овог сакралног објекта потврђује да су и друге новобрдске цркве, осим главне катедралне, имале богато декорисане фасаде. Према досадашњим резултатима истраживања, спотије са јужне куле Доњег и спотије са северне куле Горњег града припадају два различита црквама.

У раду је разматрана припадност и других фрагмената плиткорелефне пластике пронађених на простору Новог Брда. Тек за поједине међу њима могла је бити утврђена припадност истом објекту којем припадају и спотије на јужној кули Доњег Града, док је порекло и датовање преосталих фрагмената остало непознато.

Откриће других куполних црква у склопу урбаног ткива Новог Брда омогућава нам да на потпуно нов начин замислимо силуету овог града. До сада се само за једну цркву у граду поуздано знало да је била надвишена куполом – то је катедрална црква Св. Николе у источном делу подграђа. Резултати истраживања у овом раду указују на то да она није била једини сакрални објекат завршен куполом и са умешно изведеним фасадама алтернацијом камена у две боје, рашчлањеним хоризонтално и вертикално, и са отворима украшеним рељефним преплетом. Због тога, Ново Брдо би требало посматрати као један од наших градова који је имало већи број сакралних објеката у свом урбаном ткиву, попут Котора, Старог Бара, Призрена, Скопља, Београда и Смедерева.

Може се закључити да се извешан број новобрдских црква одликовао веома складном архитектуром са декорацијом карактеристичном за најрепрезентативније цркве у оквиру сакралне архитектуре постнемањичке Србије. Разматрана група фрагмената нуди најновија сазнања о изгледу и улози овог града на врхунцу његовог економског развитка, како по питању развоја плиткорелефне пластике са геометријским преплетом тако и сакралне архитектуре у градовима из раздобља Моравске Србије.

⁶⁴ *Ibid.*, 181.

⁶⁵ Д. Војводић, *Српска уметност од почетка XIV до краја XV века*, in: *Византијско наслеђе и српска уметност II. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ed. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 291; М. Поповић, *Космополитска средина српских градова*, in: *Византијско наслеђе и српска уметност I. Процеси византијизације и српска археологија*, ed. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 151–157; Д. Војводић, *Доба зрелог средњег века (1322–1455)*, in: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метихији. Историја, идентитет, ујроженост, заштити*, ed. Д. Војводић, М. Марковић, Београд 2017, 248.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – REFERENCE LIST

- Бошковић Ђ., *Археолошка истраживања Новог Брда*, in: *Велика археолошка налазишта у Србији*, ed. Д. Срејовић, Београд 1974, 99–114 [Bošković Đ., *Arheološka istraživanja Novog Brda*, in: *Velika arheološka nalazišta u Srbiji*, ed. D. Sreјović, Beograd 1974, 99–114].
- Бошковић Ђ., *Ново Брдо*, Годишњак Музеја Јужне Србије 1 (Скопље 1939) 161–168 [Bošković Đ., *Novo Brdo*, *Godišnjak Muzeja Južne Srbije* 1 (Skoplje 1939) 161–168].
- Војводић Д., *Доба зрелог средњег века (1322–1455)*, in: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији. Историја, идентитет, угроженост, заштита*, ed. Д. Војводић, М. Марковић, Београд 2017, 241–270 [Vojvodić D., *Doba zrelog srednjeg veka (1322–1455)*, in: *Umetničko nasleđe srpskog naroda na Kosovu i Metohiji. Istorija, identitet, ugroženost, zaštita*, ed. D. Vojvodić, M. Marković, Beograd 2017, 241–270].
- Војводић Д., *Српска уметност од почетка XIV столећа до пропаст државе Немањича*, in: *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost II. Sakralna umetnost srpskih zemalja u srednjem veku*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Beograd 2016, 271–297.
- Вуловић Б., *Архитектура Раванице*, in: *Манастир Раваница 1381–1981. Споменница о шестој стогодишњици*, ed. Д. Бодановић et al., Београд 1981, 19–32 [Vulović B., *Arhitektura Ravanice*, in: *Manastir Ravanica 1381–1981. Spomenica o šestoj stogodišnjici*, ed. D. Bogdanović et al., Beograd 1981, 19–32].
- Вуловић Б., *Лазарица. Црква Св. Стефана у Крушевцу*, *Старинар* 30 (1980) 31–42 [Vulović B., *Lazarica. Crkva Sv. Stefana u Kruševcu*, *Starinar* 30 (1980) 31–42].
- Вуловић Б., *Раваница. Њено место и њена улога у сакралној архитектурној Поморавља*, *Саопштења* 7 (1966) 7–214 [Vulović B., *Ravanica. Njeno mesto i njena uloga u sakralnoj arhitekturi Pomoravlja*, *Saopštenja* 7 (1966) 7–214].
- Вуловић Б., *Учешће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила*, in: *Moravska škola i njeno doba*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1972, 169–180.
- Дероко А., *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1985 [Deroko A., *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 1985].
- Динић М., *Ново Брдо. Крајак историјски преглед*, *Старинар* 5–6 (1956) 247–250 [Dinić M., *Novo Brdo. Kratak istorijski pregled*, *Starinar* 5–6 (1956) 247–250].
- Ђурић С., *Љубосиња. Црква Успенја Богородичиној*, Београд 1985 [Đurić S., *Ljubostinja. Crkva Uspenja Bogorodičnog*, Beograd 1985].
- Здравковић И., Јовановић Д., *Ново Брдо. Радови извршени 1952. године*, *Старинар* 5–6 (1956) 251–264 [Zdravković I., Jovanović D., *Novo Brdo. Radovi izvršeni 1952. godine*, *Starinar* 5–6 (1956) 251–264].
- Здравковић И., *Откопавање цркве Св. Николе на Новом Брду 1956. године*, *Старинар* 7–8 (1958) 349–358 [Zdravković I., *Otkopavanje crkve Sv. Nikole na Novom Brdu 1956. godine*, *Starinar* 7–8 (1958) 349–358].
- Здравковић И., *Археолошко-конзерваторски радови на Новом Брду у 1957. години*, *Старинар* 9–10 (1959) 319–322 [Zdravković I., *Arheološko-konzervatorski radovi na Novom Brdu u 1957. godini*, *Starinar* 9–10 (1959) 319–322].
- Здравковић И., Симић М., *Мање црквене грађевине и зграде из турског доба на Новом Брду и у околини*, *Гласник Музеја Косова и Метохије* 1 (Приштина 1956) 245–274 [Zdravković I., Simić M., *Manje crkvene građevine i zgrade iz turskog doba na Novom Brdu i u okolini*, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* 1 (Priština 1956) 245–274].
- Јовановић В., *Прилог археолошкој топографији Новог Брда*, *Старинар* 12 (1961) 169–174 [Jovanović V., *Prilog arheološkoj topografiji Novog Brda*, *Starinar* 12 (1961) 169–174].
- Јовановић В., *Ново Брдо средњовековни град*, in: Јовановић В. et al., *Novo Brdo*, Београд 2004, 11–162 [Jovanović V., *Novo Brdo srednjovekovni grad*, in: Jovanović V. et al., *Novo Brdo*, Beograd 2004, 11–162].
- Јуришић А., *Нова Павлица*, Београд 1991 (Jurišić A., *Nova Pavlica*, Beograd 1991).
- Катанић Н., *Декоративна камена пластика моравске школе*, Београд 1988 (Katanić N., *Dekorativna kamena plastika moravske škole*, Beograd 1988).
- Ковачевић М., *Света царска српска лавра Хиландар на Светој Гори Атонској: архитектура и друга добра*, Хиландар–Београд 2016 (Kovačević M., *Sveta carska srpska lavra Hilandar na Svetoj Gori Atonskoj: arhitektura i druga dobra*, Hilandar–Beograd 2016).
- Кораћ В., *Ново Брдо. Радови извршени 1953. године*, *Старинар* 5–6 (1956) 265–274 [Korać V., *Novo Brdo. Radovi izvršeni 1953 godine*, *Starinar* 5–6 (1956) 265–274].
- Максимовић Ј., *Српска средњовековна скулптура*, Нови Сад 1971 (Maksimović J., *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad 1971).
- Ненадовић С. М., *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, Београд 2003 (Nenadović S. M., *Građevinska tehnika u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 2003).
- Ненадовић С. М., *Душанова задужбина. Манастир Светих арханђела код Призрена*, Београд 1967 (Nenadović S. M., *Đušanova zadužbina. Manastir Svetih arhangelâ kod Prizrena*, Beograd 1967).
- Ненадовић С. М., *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997 (Nenadović S. M., *Osam vekova Hilandara. Građenje i građevine*, Beograd 1997).
- Поповић М., *Космополијска средина српских градова*, in: *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost I. Procesi vizantinizacije i srpska arheologija*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Beograd 2016, 151–157 [Popović M., *Kosmopolitska sredina srpskih gradova*, in: *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost I. Procesi vizantinizacije i srpska arheologija*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Beograd 2016, 151–157].
- Поповић М., Бјелић И., *Црква Свете Николе. Капелла града Новог Брда*, Београд 2018 (Popović M., Bjelić I., *Crkva Svetog Nikole. Kapela grada Novog Brda*, Beograd 2018).
- Поповић М., Симић Г., *Утврђења средњовековног града Новог Брда*, Београд 2020 (Popović M., Simić G., *Utvrdjenja srednjovekovnog grada Novog Brda*, Beograd 2020).
- Ристић В., *Моравска архитектура*, Крушевац 1996 (Ristić V., *Moravska arhitektura*, Kruševac 1996).
- Стевовић И., *Каленић. Богородичина црква у архитектурној поновизантијској светли*, Београд 2006 (Stevović I., *Kalenić. Bogorodičina crkva u arhitekturi poznovizantijskog sveta*, Beograd 2006).
- Тодоровић Д., *Приправа цркве Св. Тројице у Ресави*, *Саопштења* 24 (1992) 81–98 [Todorović D., *Priprata crkve Sv. Trojice u Resavi*, *Saopštenja* 24 (1992) 81–98].
- Ђорђевић-Љубинковић М., *Археолошка ископавања на Новом Брду у јулу 1957. године*, *Старинар* 9–10 (1959) 323–332 [Đorđević-Ljubinković M., *Arheološka iskopavanja na Novom Brdu u toku 1957. godine*, *Starinar* 9–10 (1959) 323–332].
- Ђорђевић-Љубинковић М., *Значај Новог Брда у Србији Лазаревића и Бранковића*, in: *Moravska škola i njeno doba*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1972, 123–141 [Đorđević-Ljubinković M., *Značaj Novog Brda u Srbiji Lazarevića i Brankovića*, in: *Moravska škola i njeno doba*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1972, 123–141].
- Annex L – *Revitalisation of Novo Brdo fortress. Preliminary management plan – part 1* – <https://webgate.ec.europa.eu/europeaid/online-services/index.cfm?ADSSChck=1553800638079&do=publi.detPUB&aoref=150500&orderbyad=Desc&PubliList=50&page=1&orderby=upd&searchtype=QS&userlanguage=en> [28. 2. 2016].
- Berisha M. et al., *A survey of the medieval town of Novoberda*, in: *Novoberda survey 2008*, ed. B. Svirca, Priština 2008, 6–22.
- Korać V., *Les origines de l'architecture de l'école de la Morava*, in: *L'école de la Morava et son temps*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1972, 157–168.

Fragments of sacral architecture in the ramparts of medieval Novo Brdo

Igor Bjelić

Institute of Archaeology, Belgrade, Serbia

Among the few cities of Moravian Serbia that have churches where architectural decorations with ornaments in shallow relief have been registered, Novo Brdo, as the southernmost point of this group, occupies a special place. Rich silver mines enabled the constant economic growth of Novo Brdo, as one of the largest cities in the central Balkans throughout the entire fourteenth and the first half of the fifteenth century; this affected all spheres of cultural life, including the construction of sacral buildings. Due to the historical circumstances that had befallen this city up to the beginning of the twentieth century, none of its churches with this type of decoration has been preserved. Aside from the pieces of decoration of previously archeologically researched churches, special attention should be paid to a group of fragments built into the ramparts of the city's fort.

This paper analyses fragments of the mentioned group with a wide repertoire of tracery motifs in shallow relief and parts of the decorative-constructive composition of the façades. The appearance and the manner of carving certain motifs, as well as the dimensions of the original openings to which these fragments belonged, indicate that they didn't belong to the previously researched churches of Novo Brdo, but to two destroyed churches instead, unknown today. Unfortunately, not even the latest research efforts in this city have uncovered the remains of the churches to which these decorative fragments, or at least some of them, could have belonged.

This paper offers a systematisation of parts of architectural decorations, drawing on it to propose, with the use of geometric analysis, a reconstruction of certain portals, windows, rosettes and archivolt. Also, ashlar of a relatively uniform average height have been registered, which were built in at a later point, during the restorations of the fortification, with a rather random distribution, as well as other constructive-decorative elements of façades (sub-eaves and horizontal cordon-cornices, voussoirs, ashlar with stepped protrusions).

Ashlar carved from two types of stones and elements of ledgements from the southern tower of the Lower Town indicate a horizontal partition and façades constructed with alternating rows of ashlar in two different colours, while the registered parts of pilasters indicate a vertical partition. According to these traits, the architec-

ture of this destroyed church is close to that of the cathedral of Novo Brdo. However, its openings were decorated with relief tracery somewhat richer than the one on the cathedral, especially on the portals. This building's more complex architecture is indicated by the diversity and numerousness of openings (portals, windows and rosettes), as well as the horizontal and vertical partition of the façades. The listed observations also allow us to propose the size of the destroyed church, which must have corresponded to the churches of the monasteries of Veluč, Kalenić, Milentija and Rudenica. Considering that all the mentioned churches with similar decoration had domes, it is believed that the one from which the spolia from the southern tower of the Lower Town originated also must have had a similar form. On the basis of the traits of the interlacing ornament and its similarity to the decorations of certain churches in the area of Moravian Serbia, this church could be dated to the final quarter of the fourteenth century.

The spolia from the northern tower of the Upper Town also suggests the possible existence of another church with façades decorated with shallow relief decorations. According to results of the research conducted so far, the spolia from the southern tower of the Lower Town and the spolia from the northern tower of the Upper Town belonged to two different churches. Especially valuable findings from this group of spolia are colonnettes from the corner of the tambour of the dome, which indicate that the group of findings from this area belonged to a domed building.

This paper also discusses the attribution of other fragments of shallow relief decorations discovered in the area of Novo Brdo. Only a few of them could be attributed to the same church as the spolia from the southern tower of the Lower Town, while the origin and dating of the remaining fragments are still undetermined.

All the listed fragments indicate the manner of construction, decoration and artistic partition of the composition of façades of churches from Novo Brdo, which corresponds to the architecture of the most representative sacral buildings of Moravian Serbia. Along with the known decorations from the city cathedral, the new examples of shallow relief carvings indicate considerable progress in the development of sacral architecture in the

city of Novo Brdo at the end of the fourteenth and the beginning of the fifteenth century.

Until recently, the cathedral church of Saint Nicholas was the only one known to have had a dome. The most recent research results of other domed churches from Novo Brdo give us a different picture of the city's landscape. The presence of other representative domed

churches with skilfully made façades, with alternating rows of ashlar in two different colours and a horizontal and a vertical partition, and with openings decorated with relief tracery, indicates a wealthy urban milieu. Because of this, Novo Brdo should be viewed as a Serbian city that had a larger number of representative sacral buildings in its urban fabric.